

יובל בדיחי

”חושך שבטו שונא בנו”

כפיה גופנית בתהליך החינוכי - בהלכה ובמשפט*

ראשי פרקים

א. הקדמה	ח. אמצעי כפיה כנגד ילדים
ב. חובות האב כלפי הבן	ט. סייגים והגבלות להכאה
ג. חיוב האם במצוות חינוך	1. הכאה על ידי מורה או מלמד
ד. חיוב קטן בחינוך עצמו	2. אב המכה את בנו
ה. אפרושי מאיסורא	י. מעמדו המיוחד של ההורה
ו. אפרושי מאיסורא - קטן	יא. המשפט הכללי
ז. ערבות בקטן	יב. ההבדל בין הגישות
	יג. סיכום

א. הקדמה

יחסי משפחה מורכבים ועדינים הם וביותר יחסי הורים וילדים המתחילים עם לידתו של הילד ומלווים את הצדדים עד לסוף ימיהם. לא קלים הם חייו של הורה. בעת הביאו צאצא לעולם מוטלת עליו חובה גדולה של פרנסתו, גידולו וחינוכו. כל הורה שואף לעצב את דמות בנו עיף השקפתו. השאלה עמה מתמודדים הורים היא מה היא הדרך הנכונה להטות את הילד לדרך בה בחרו ההורים כאשר הילד אינו חפץ בה, הן בשל משובת נעורים או בשל מרדנות טבעית שנוולדה בו.

* המאמר נכתב בסיוע קרן ינון

ההלכה היהודית נתנה להורים כלים על מנת לאכוף את רצונם על הילד מתוך ראייה כוללת של זכויות וחובות הדדיים. במסגרת חובותיו כלפי הילד התירה ההלכה להורה גם להכות את בנו בהגבלות מסוימות. לעומת זאת במשפט הישראלי חלה מהפכה בעניין השימוש בכח כחלק מההליך החינוכי. ביהמ”ש העליון ובעקבותיו המחוקק קבעו נחרצות כי אין להשתמש בכח נגד ילדים כשיטת חינוך.

במאמר זה ננסה לבחון את שיטת ההלכה מול המשפט הכללי.

ב. חובות האב כלפי הבן

חובות האב כלפי הבן שנויות במשנה במסכת קידושין (כט, א) :

”כל מצוות הבן על האב אנשים חייבים והנשים פטורות”. והברייתא מפרטת ”תי”ר: האב חייב בבנו למולו לפדותו וללמדו תורה...”.

האב חייב ללמד בנו תורה והמקור לכך הוא הפסוק ”ולמדתם אותם את בניכם”. אין ולא מצאנו בתלמוד כל חיוב של האב כלפי הבן לחנכו לקיום מצוות¹. לעומת זאת במדרש תנחומא² מצאנו כי ישנה חובה נוספת: ”חמשה דברים חייב האב לעשות לבן: למולו, ללמדו תורה ולפדותו מפדיון הבן וכן ללמדו מצוות ולהשיאו אשה”. כדברי התנחומא כך פסק גם הסמ”ג³: ”מצוות עשה ללמד בנו תורה ומצוות”.

אולם, מקור החיוב (של לימוד תורה והחיוב ללימוד המצוות) שונה. בעניין חובת לימוד התורה מצאנו חיוב ישיר של מצוות עשה מהתורה המוטלת על האב כלפי הבן – ”ולמדתם אותם”. בעניין קיום המצוות והחיוב ללמדם הדעות חלוקות. כאשר

¹ רש”י בקידושין ד”ה ”תורה” מסביר את חיוב האב ללמד תורה ולא נביאים וכתובים. וכן פירש ה”כסף משנה” על הרמב”ם

הלכות תלמוד תורה פ”א, ה”א. והשווה לדברי השו”ע, יו”ד סי’ רמה וכן בדברי הטור והב”ח שם, האם הכוונה ללימוד תורה בדווקא או שמא ישנו עניין גם לחייב בלימוד נביאים וכתובים, משנה הלכות ואגדות, ואכמ”ל.

² מדרש תנחומא (מהדורת בובער) במדבר, שלח, כו עמ’ 71.

³ סמ”ג מצוות עשין יב.

נקדים ונאמר כי הפרשנות הראויה למונח "ללמד מצוות" משמעותה לא לימוד טכני של פרטי המצוות אלא מהות החיוב הוא "לחנך למצוות", כפי שאומר הרמב"ם⁴: "ולשון החינוך שם מושאל בדברים האלה לתחילת המעשים דומיא לאדם בתחילה שמלמדים אותו שוב חכמה או שוב מידה להרגיל עצמו בה עד שתהא קבועה ב". דברים אלו תואמים את דברי המשנה⁵. "התינוקות אין מענין אותן ביום הכיפורים, אבל מחנכין אותם לפני שנה ולפני שנתיים בשביל שיהיו רגילין במצוות".

בין הסוברים כי אין בכלל חיוב האב ללמד תורה גם לחנכו לקיום מצוות מצאנו את רש"י במסכת סוכה אשר פירש על דברי המשנה⁶: "קטן היודע לנענע חייב בלולב", "חייב בלולב – לחנכו מדבריהם". וכן כתב בעל ערוך השולחן⁷ "קטן פטור מכל המצוות וגם האב אינו חייב שהקטן יעשה מצוות, דהא קיימ"ל שחייבין לחנך את הקטן, זהו מדרבנן כמ"ש רש"י בפ"ג דסוטה אבל מן התורה אין שום חיוב לחנכו".

לעומת זאת אומר בעל החי אדם⁸: "אם יש לו בנים קטנים יחנכם למצוות והיא מצוות עשה מדברי הקבלה כמו שכתוב: 'חנך לנער ע"פ דרכו'" – דהיינו מקור החיוב מצוות עשה מדברי קבלה.

עוד מקור הוא בספרי⁹ שכתב: "אתה אומר 'בני ישראל' להזהיר הגדולים על ידי הקטנים להנהיגן במצוות ציצית". משמע – מצווה מהתורה לחנך את הקטן. ממקור אחר למד בעל ה"משך חכמה"¹⁰ שכתב על הפסוק: "כי ידעתיו למען אשר יצווה את בניו ואת אחריו וגו' ", "ומקור מצוות חנוך במצוות עשה מקורו בזה הפסוק, מאברהם אבינו שיצווה את בניו בקטנם על המצוות".

⁴ רמב"ם, פירוש המשניות, מנחות פרק ד' משנה ה'.

⁵ יומא פרק י' משנה ד'.

⁶ סוכה מב, א.

⁷ ערוך השולחן יור"ד סימן רמה סעיף ה'.

⁸ "חיי אדם" - כלל סו א', וכן בריטב"א סוכה ב, ע"ב (הודפס בתוך חידושי הרשב"א).

⁹ ספרי זוטא - במדבר טו, לח. ועוד עיין במאמרו של יצחק ש. לנגה, ספר הזכרון להרב דוד אוקס ז"ל "ולענין שורש מצוות חינוך" עמ' 47, 49 שהוסיף עוד מקורות שונים לדעה כי מצוה זו היא מדאורייתא. לאחר עיון בדבריו נראה בפשטות כי הספרי עוסק בחיובו של קטן ללבוש ציצית וברור כי הקטן אינו חייב במצוות אלא מדרבנן וקרא אסמכתא בעלמא הוא.

¹⁰ "משך חכמה" בראשית יח, יט.

ג. חיוב האם במצוות חינוך

פרשני המקרא ראו חובה לאם לחנך את בנה בדיוק כמו לאב. רבנו אברהם אבן עזרא בפרשו את הפסוק במשלי ”שמע בני מוסר אביך ואל תטוש תורת אמן”¹¹ – פירש, ”תורת אמן” – כי אשה חכמה מורה הדרך הישרה לבנה כבת שבע. הרלב”ג בפירושו הנפלא פירש שם: ”אל תעזוב הנהגה שתנהיגך אמן בה”.

בתלמוד לעומת זאת מצאנו מקורות שונים ולאור מקורות אלו נחלקו הראשונים בשאלה האם ישנה חובה לאם לחנך את ילדיה?

במסכת נזיר אומרת המשנה: ”האיש מדיר את בנו בנזיר ואין האשה מדרת את בנה בנזיר”¹². נחלקו ר’ יוחנן וריש לקיש מדוע איש יכול להדיר ואשה לא? ר’ יוחנן אמר – הלכה היא בנזיר וריש לקיש אמר – כדי לחנכו במצוות. הסבירה הגמ’ במקום את שיטתו של ריש לקיש – ”קסבר איש חייב לחנך בנו במצוות ואין אשה חייבת לחנך את בנה”.

מנגד מצינו בתלמוד כי קיים חיוב לאשה לחנך את בנה: ”מעשה בהלני המלכה בלוד, שהיתה סוכתה גבוהה מעשרים אמה, והיו זקנים נכנסים ויוצאים לשם ולא אמרו לה דבר, אמרו לו משם ראינה! אשה הייתה ופטורה מסוכה, אמר להן שבעה בנים הוּוּ לה ועוד: כל מעשיה לא עשתה אלא ע”פ חכמים ... כי תאמרו בנים קטנים היו וקטנים פטורים מן הסוכה”¹³.

משמע שבנתה סוכה עבור בניה מדין חינוכם שהרי בנים קטנים היו לה ולא הייתה חייבת אלא רק מחובת חינוך, וכן פרש”י במסכת חגיגה ב ע”ב ד”ה ”ואיזהו קטן” ...”הטילו חכמים על אביו ועל אמו לחנכם במצוות”.

¹¹ ”אבן עזרא” משלי א, ו - כוונתו לבת שבע אמו של שלמה המלך אשר ייסרתו בשוטים, עיין סנהדרין עא, א.

¹² נזיר כט, א.

¹³ סוכה ב, ב.

מקור נוסף בתלמוד הוא ע"פ דברי בעל ה"אורח מישור"¹⁴ מהתלמוד במסכת עירובין (פב, א): "אמר רבי יוסי, קטן בן שש יוצא בערוב אמו". הסביר התוס' במקום ד"ה קטן: "אע"ג דאין מערבין לדבר מצווה מכל מקום קטן יוצא בערוב אמו... אי נמי דקטן נמי מצווה לחנכו".

גם דעה זו המחייבת את האם לחנך את בנה גורסת שפטורה היא מלמדו תורה, שנאמר בקדושין כט, ב: "איהי מנלך דלא מחייבא? דכתיב ולמדתכ ולימדתם – כל שמצווה ללמוד מצווה ללמד וכל שאינו מצווה ללמוד אינו מצווה ללמד". כמובן שיש לאישה מצווה גדולה ורוח חכמים נוחה מאישה שטורחת ועומלת בלימוד תורה לבניה כפי שאומרת הגמרא¹⁵ "אמר ליה רב לרבי חייא: נשים במאי זכיין? באקרויי בנייהו לבי כנישתא" פרש"י: "לבי כנישתא" – תינוקות של בית רבן היו רגילים ללמוד לפני רבן בבית הכנסת", כל זאת כמצווה אך חובה אין.

הרבה מהראשונים סבורים כי האם כלל אינה חייבת במצוות חינוך בניה, בעל תוס' ישנים¹⁶ מסביר כי במקרה של הלני המלכה היה להם אב והוא אשר בנה את הסוכה. וכן מהר"ם מרוטנבורג¹⁷ סובר שגם במצוות שהאם מחוייבת בהם כגון צום יוכ"פ ועוד, היא פטורה מלחנך את בנה הואיל "דתקון רבנן כעין דאורייתה תקון". בעל המנחת חינוך¹⁸ אומר כי אמנם אין לאם חיוב עצמאי לחנך את בנה מכח חיוב של הורה כלפי ילדו, אך עדיין היא חייבת בחינוכו מדין כלל ישראל החל גם על נשיכ.

בכל מקרה, ברור הוא, כי לילד אשר אין לו אב, האם היא אשר משמשת אפוטרופוס לילד ומכח זה חלה עליה החובה לחנך את ילדה כפי שכתב בעל השדי חמד¹⁹:

¹⁴ ר' יוחנן ב"ר מאיר קרמניצר, "אורח מישור" על מסכת נזיר שם.

¹⁵ ברכות יז, ב.

¹⁶ תוספות ישנים, יומא פב, א.

¹⁷ מהר"ם מרוטנבורג חלק א חלק תשובות סימן צה, אוזכר במאמרו של י. צ. גילת "חובת חינוך הבן הקטן לקיום מצוות" סידרא 11-12 (תשנ"ה-תשנ"ו) עמ' 27 הי"ש 31, עוד עיין שם שהביא חבל פוסקים שהאם אינה מחוייבת בחינוך בנה.

¹⁸ מנחת חינוך מצוה ב, ד"ה "ובינותי בספרים" ואמר כי מצא בספר המקנה לקידושין כט, ע"פ דבריו נראה שפירש דקטן שייך בדין ערבות הכללי כפי שיבואר להלן..

¹⁹ שדי חמד מערכה ח' כלל נט בשם הרב הפרד"ס בספר "אות היא לעולם".

”דהאפוטרופוס ודאי שייך ביה חינוך כיון דבמקום האב קאי ועליו לחנך את היתום בכל מידי דמצווה”.

ד. חיוב קטן בחינוך עצמו

הגמרא בקידושין (שם) מגיעה למסקנא כי גם אם האב לא קיים את חובותיו כלפי בנו, הבן עצמו חייב בקיום המצווה כלפי עצמו. האם הקטן חייב בדין חינוך לחנך את עצמו?

כתב רש”י²⁰: ”דקטן לאו בר קבול עליה תקנתא דרבנן הוא” ולכן גם אין עליו חיוב של קיום מצוות, לא מצוות דרבנן ולא מצוות דאורייתא, שלגביו החיוב בהן הוא מדרבנן, מדין חינוך. בעקבותיו של רש”י הלך הרמב”ן²¹ וכתב ”דקטן אפילו הגיע לחינוך אינו מוציא אחרים אפילו בדרבנן כדתנן ”הכל כשרים לקרוא את המגילה חוץ מחרש שוטה וקטן וטעמא דמלתא משום דחינוך מצווה דאביו הוא ואיהו לא בר חיוב כלל”.

וכן בטורי אבן²² כתב כי הואיל וכל מצוות דרבנן מקור חיובן ההלכתי הוא ע”פ הלאו של ”לא תסור” או הפסוק ”שאל אביך ויגדך” (ע”פ הגמ’ בשבת כג, א), אי”כ מי שאינו מצווה בדיני התורה אינו מצווה ג”כ בחיובים אלו של לשמוע לדברי חכמים ותקנותיהם. מכאן המסקנא שקטן פטור מכל המצוות אפילו ממצוות דרבנן.

מנגד דעת בעל התוספות²³ היא כי ישנו חיוב מדרבנן על הקטן לקיים מצוות. מקורו של בעל התוספות הוא מהגמרא בברכות (כ, ב) האומרת כי בן מברך לאביו ברהמ”ז. העמידה הגמרא מציאות זו במקרה בו האב אכל פחות מכשיעור המחייב אותו

²⁰ נדה מו, ב ד”ה ”איסורא נמי”

²¹ רמב”ן – ”מלחמות ה””, ברכות כ, ב.

²² טורי אבן, מגילה כד ד”ה ”אינו פורס”.

²³ תוד”ה ”עד שיאכל” – ברכות מח, א.

בברכת המזון דאורייתא, לכן בנו יכול להוציאו משום שהבן הקטן חיובו מדרבנן והוא מוציא אחר החייב מדרבנן. מקור החיוב של הקטן הוא מדין חינוך²⁴.

הפרי מגדים²⁵ כתב כי חיובו של קטן הוא רק במצוות לא תעשה אלא שלא נענש עליהן כיון שאינו בר דעה, ומצוות עשה פטרו הכתוב לגמרי הואיל וצריכות כוונה. לעניין להוציא אחרים כתב: "ומה שאין מוציאין אחרים דלאו בני שליחות הוה וגם ערבות לא שייך בהו ולא בני דעה נינהו מקרי אין מחויבים בדבר ומ"מ בני מצוות הויין".

דהיינו בעקרון קטן חייב במצוות, מצוות לא תעשה שאין צריך בהם כוונה הוא מחויב אלא שאינו נענש מטעם שאינו בן דעה. טעם זה של חוסר דעת בתוספת חסרון יכולתו של הקטן להיות שליח וחסרון הערבות ההדדית (שיבואר בהמשך) גורם כי אינו יכול להוציא אחרים ידי חובתם. במצוות עשה הפטור מלא ואין לקטן לא חיוב ולא עונש על ביטול עשה, הואיל ואינו יכול לכוון, ומצוות מהתורה ומדרבנן צריכות כוונה²⁶.

מכאן אנו באים למחלוקת הפוסקים בשאלה האם קיים דין אפרושי מאיסורא לקטן.

²⁴ שיטת רש"י והרמב"ן תתורץ ע"פ דברי התוספות בברכות טו, א ד"ה "רבי יהודה מכשיר בקטן", דחיוב ברהמ"ז באכילה של עד כזית או עד כביצה (ע"פ המחלוקת בשיעור החיוב) היא חומרא יתרה וי"ב נפטרים ממנה"- כדברי רתוספות. מכאן כי החיוב בשיעור אכילה מועט הוא דין מיוחד דרבנן בברהמ"ז דווקא, שאינו דומה לחיוב דרבנן רגיל ולכן קטן יכול להוציא גדול אפילו אם נסבור שקטן פטור לגמרי. ועיין עוד "אמר" בינה" דיני שבת דף יט ו"ילקוט יוסף" דיני "חינוך קטן" במאמרו של הרה"ג עובדיה יוסף "חיוב קטן במצוות".

²⁵ פרי מגדים, פתיחה כוללת ח"ב אות ג. ועוד עיין "מנחת חינוך" מצווה רסג אות ל"ו שהוכיח כי קטן אינו מצווה כלל על קיום תורה ומצוות כיון שאינם אחראים למעשיהם חסה עליהם התורה ופטרה אותם. ועוד עיין בפרי מגדים, שם, חלק ג אות כח האומר כי קיימת בעניין מחלוקת בבלי והירושלמי.

²⁶ שו"ת "דברי יציב" חו"מ סי' מז.

ה. אפרושי מאיסורא

משמעות המונח²⁷ הוא חיוב החל על כל אדם מישראל למנוע את חברו מלעשות עבירות, כולל עבירות דרבנן.

ישנה מחלוקת בין הפוסקים מהו היסוד לחיוב זה. ישנם הסוברים כי המקור הוא בדין ”לפני עיוור לא תתן מכשולי” כפי שאומר הבי”ח²⁸ בעניין הרואה חברו לבוש בכלאיים של תורה חייב לומר לו: ”דכיון שאין חיוב אמירה זו אלא מדרבנן דאסמכה אולפני עיוור לא תתן מכשולי”.

ישנם פוסקים הסוברים כי מקור החיוב הוא מדין תוכחה²⁹ כאמור בתורה בפסוק: ”הוכח תוכח את עמיתך ולא תשא עליו חטא”. לדעת פוסקים אלו המצווה היא להוכיח וכן למנוע במעשה ביצוע עברות. וזאת הבינו מסברא, כפי שכתב בשו”ת ”אבני נזר”³⁰: ”הסברא פשוטה כי מכל מי”ע ומלי”ת שיש חיוב לכל אדם מישראל לאפרושי מאיסורא משום עשה דהוכיח תוכיח את עמיתך”. וישנם הסוברים כי המקור הוא מדין הערבות ההדדית כפי הברית שנכרתה בין בני ישראל בערבות מואב ”וכשלו איש באחיו”- איש בעוון אחיו, מלמד שכל ישראל ערבין זה לזה³¹, מכאן כי כל איש מישראל חייב למנוע מחברו לבצע עבירה, כ”ש שלא לסייעו³².

²⁷ אין אני מתיימר במאמר קצר זה ללבן את עניין אפרושי מאיסורא שרבים הקולמוסים אשר נשתברו עליו אלא רק לצורך עניין מאמר זה. להשביע את נפש הקורא אפנה את המעוניין למקורות הבאים: אנציקלופדיה תלמודית ערך ”אפרושי מאיסורא”, תחומין כרך יח עמ’ 190 ”כפיה על המצוות” הרב יהודה שביב. תחומין כרך כ עמ’ 210 ”קיום מצוות בכפיה” הרב שלמה אישון, ”אור המזרח” תשלי”א עמ’ 292, ”תוכחה וערבות במצוות שבין אדם למקום ובין אדם לחברו” הרב י. שציפנסקי. מאמרים אלו מציינים מקורות נוספים מהם ניתן להרחיב בנושא.

²⁸ בי”ח, טור יו”ד סימן שג.

²⁹ שו”ת ”כתב סופר” יו”ד סימן פג, שדי חמד ערך ”הוכח תוכיח”.

³⁰ שו”ת ”חיים ביד” סימן צג, ועיין שו”ת ”חדות יעקב” אבה”ע סימן ל.

³¹ שבועות לט, א.

³² שו”ת ”אבני נזר” יו”ד סימן קכו.

המקורות השונים מהם למד כל פוסק משפיעים על היקף המניעה ועל דרכי המניעה בהם מותר ליהודי לנקוט על מנת להניא או למנוע מחברו לעשות איסורים.

כאשר הלימוד הוא מהפסוק "לפני עיוור לא תתן מכשול" זוהי חובה מדרבנן המדברת על דרכי מניעה ושימוש במילים בלבד כלפי החוטא על מנת למנוע ממנו מצב עתידי של ביצוע עבירה, אך אין בכך משום היתר, במשמעות הכתוב, לנקוט באמצעים פיזיים כנגד השני.

שונים פני הדברים בלימוד ממצוות התוכחה. המהרש"ל³³ כותב כי אפשר להפעיל כח נגד חברו מדין מצוות התוכחה ז"ל: "כל בר ישראל יכול להכות חברו, כדי לאפרושי מאיסורא... וכן איתא בערכין (טז, ב) יכול לא יכנו ולא יסטרנו על דבר תוכחה כו'. אלמא שמותר להכותו על דבר תוכחה". היתר זה ניתן ללא הגבלה ביחס למוכה. אפשר להכות כל אחד מישראל שמבצע עבירות. אך גם המהרש"ל הגביל את ההיתר רק לאדם גדול, וכתב: "דווקא לאדם מוחזק בכשרות שידוע שלשם שמיים עשה אבל בסתמא דאינשי לאו כל כמינה, דאם כן לא שבקת חיי לכל בריה... והתורה לא נתנה רשות ומקל ורצועה אלא לדיין או לאדם חשוב שראוי להיות דבריו נשמעים".

לעומתו פסק בעל "תרומת הדשן"³⁴ כי ההיתר מוגבל רק למי שהוא תחת ידו, כגון: אשתו, תלמידו וכיו"ב: "כל מי שהוא תחת ידו של אדם ורואה בו שעושה דבר עברה, רשאי להכותו ולייסרו כדי להפרישו מן העברה ואין צריך להביאו לבי"ד שיפרישהו המה בכח גזרתם".

נראה להסביר כי בעל תרומת הדשן סובר כי מקור הדין למתן רשות להכות חברו הוא מדין ערבות, כפי שאומרת הגמ' במסכת שבועות לט, א בדין הנשבע שבועת שווא שנפרעין ממנו וממשפחתו. ושואלת הגמרא במקום "וכל עברות שבתורה מכל העולם לא? והכתיב 'וכשלו איש באחיו' איש בעוון אחיו, מלמד שכל ישראל ערבים זה לזה? ומתוצת הגמרא "התם שיש בידם למחות ולא מחו". וממשיכה הגמ'

³³ מהרש"ל ב"ק פ"ג ס"ט "דין מי שמגרש עבדו מביתו" ועיין "שדי חמד" אסיפת דינים מערכת ה"א בדין הכאה שהביא דעת הרדב"ז דלאו דווקא אדם גדול וניסה לתרץ מחלוקתם.

³⁴ שו"ת "תרומת הדשן" סימן ריח.

ומסבירה כי ישנו הבדל בין הערבות בדין שבועה לבין הערבות בשאר עברות. כאשר אדם מישראל רואה יהודי עובר עברה בשאר עברות ולא מיחה הוא נענש עונש קל שלא מיחה ומשפחתו בדין חמור הואיל והמשפחה מכסה עליו, כפי שאומרת הגמ' שם ”אין לך משפחה שיש בה מוכס שאין כולה מוכסין... מפני שמחפין עליו”. דהיינו בשאר עברות ישנו מדרג עונשים למי שאינו מוחה, אדם מישראל – עונש קל ומשפחה שלא מחתה נענשת באופן יותר חמור משאר העולם. החידוש בדין שבועה כי משפחה שלא מוחה בנשבע שבועת שווא לא מקבלת דין חמור, אלא **אותו עונש בדיוק כמו הנשבע**. ואפשר כי הדין הקל משמעותו עונש על ביטול עשה של מצוות תוכחה שהרי הדברים שלובים זה בזה. אם לא הוכיח בטל עשה ונקרא רשע, אלא שחידוש יש בבני משפחה מפני שמחפין על הרשע. לא די שעברו בביטול עשה אלא שהם מקבלים עונש חמור כאילו חטאו גם הם. בשאר העבירות שאינן שבועת שווא אינם מקבלים עונש זהה לעובר העבירה. דוגמא לכך מצינו בגמ' בעיי³⁵ ”גזרו על ר' חנינא בן תרדיון לשרפה ועל אשתו להריגה, על ר' חנינא בן תרדיון לשריפה כיון שהיה הוגה את השם באותיותיו ועל אשתו בהריגה לפי שלא מחתה בו. מכאן אמרו כל מי שיש בידו למחות ואינו מוחה נענש עליו”.

בעל תרומת הדשן סובר כי על ביטול עשה של מצוות תוכחה אין חיוב מלקות וההיתר לחוכיח הוא במילים בלבד ולא להכות את העובר העבירה. אלא כיון שלבני המשפחה ישנו דין מיוחד אם אינם מוחים מדין של ”חיפוי”, לכן התייחד דין זה של היתר הכאה רק לבני משפחה ולמי שהוא תחת ידו כדין המשפחה, והכל מדין ערבות ומדין ”רודף”, שהרי אם לא ימחו יתפסו באותו עוון וייענשו. ואם ישאל השואל אולי די במילי כדי לצאת ידי חובת מחאה?! נכון הדבר לגבי שאר הציבור, אך בני משפחה ומי שהוא תחת ידו צריך לעשות כל טצדקי וכל אשר בידו על מנת למנוע חוטא מחטאו, הואיל ויש באפשרותו למנוע ולהפריש, לא יועיל רק דיבור בעלמא.

ראיה להסבר זה שדין משפחה ומי שהוא תחת ידו שונה, מצאנו בעניין איסור הכאה.

³⁵ עבודה זרה יח, א.

הכאת אדם מישראל אסורה מהתורה בלאו שנאי (דברים כה, ג) "ארבעים יכנו לא יוסיף"³⁶, והואיל ואין עשה דוחה ל"ית שבתורה לא יכול עשה של תוכחה לדחות לא תעשה של הכאה, אלא אם נסבור שגילה הכתוב במפורש במצוות תוכחה כי יש רשות למוכיח להכותו. משפחה או מי שהוא תחת ידו מצאנו כי אמנם אין היתר מפורש להם להכות, אך יש להם פטור במקרה והכו. כפי שאומרת התוספתא³⁷: "האב המכה את בנו והרב הרודה את תלמידו וכולן שהכו ושהזיקו הרי אלו פטורין, חבלו יתר מן הראוי להן הרי אלו חייבים". – משמע שיש פטור למכה אם הכה את מי שהוא תחת ידו. אפשר לומר לשיטת בעל תרוה"ד כי מעצם הפטור נלמד את החיוב של המוכיח להכות דווקא את מי שהוא תחת ידו במצוות התוכחה, כיוון שלגביו קיים העשה הכללי של תוכחה שאינו מוגבל בלאו "דלא יוסיף".

³⁶ רמב"ם הלכות חובל ומזיק פ"ה, ה"א: "כל המכה אדם מישראל בין קטן בין גדול בין איש בין אישה דרך נציון הרי זה עובר בלא תעשה שנאי "לא יוסיף להכותו" אם הזהירה התורה שלא להוסיף בהכאת החוטא קל וחומר למכה את הצדיק".

³⁷ תוספתא בבא קמא ט, ג.

ו. אפרושי מאיסורא - קטן

קטן המבצע עבירות נקרא בלשון התלמוד "קטן אוכל נבלות". הגמרא ביבמות³⁸ מסתפקת בשאלה האם חייבים להפריש קטן מאיסורים? לדעת ר' פדת ור' יהודה בשם שמואל, אין בי"ד מצווים להפרישו ור' יוחנן מסתפק בדבר.

רוב הראשונים סוברים שאין בי"ד מצווים להפריש את הקטן כדעת ר' פדת, וכן נפסק להלכה³⁹. לעומת זאת ישנם הסוברים כי בעיה זו לא נפשטה וכי אין הכרעה סופית בשאלה זו⁴⁰. כל זה בקטן שלא הגיע לחנוך. כאשר הגיע לגיל חינוך, נחלקו ראשונים. גישתו של בעל התוספות⁴¹ שכתב "בהגיע לחינוך כיוון שחייב לחנכו כל שכן דצריך להפרישו שלא יעשה עברה". משמע מדבריו כי חובה זו היא חובה מוחלטת כדין כל אפרושי מאיסורא. לדעתו המחלוקת בגמרא ביבמות עוסקת בקטן שלא הגיע לחינוך⁴².

גישה נגדית היא גישתו של ר' אליעזר ממין⁴³ שכתב: "דחינוך לא שייך אלא שיעשה מצווה ולא לאפרושי מאיסורא". לפי דבריו מצוות חינוך שייכת רק למצוות עשה שבה שייך מושג העשייה, במצוות אלו שייך להרגיל את הקטן, אולם אין כל חובה להפריש קטן מאיסורים שהם בלא תעשה.

שיטה אמצעית היא שיטת הרמב"ם⁴⁴: "קטן שאכל אחד ממאכלות אסורות... אין בי"ד מצווין להפרישו שאינו בן דעת... אע"פ שאין בית דין מצווין להפריש את הקטן, מצוה על אביו לגעור בו ולהפרישו כדי לחנכו בקדושה".

³⁸ יבמות קיד, א.

³⁹ מאירי רשב"א, ריטב"א, שם. וכן פסק הרמב"ם שבת פ"ב ה"ז. ושו"ע או"ח סי' שמג, ס"א.

⁴⁰ תוד"ה "ועל קטנה"- גיטין נה, א.

⁴¹ תוד"ה "שמע מינה"- שבת קכא, א.

⁴² הריטב"א בחידושו ליבמות קיד, א: "דכל מאי דמיתי בגמרא מיירי בקטן שלא הגיע לגל חינוך".

⁴³ תוספות ישנים ד"ה "בן שמונה", יומא פב, א. וע"ע רשב"א יבמות קיד בסוף דבריו עיי"ש.

⁴⁴ רמב"ם הל' מאכלות אסורות פ"ז הל' כז-כח.

ברור הוא כי **לדעת כל הראשונים אין מחלוקת כי מצוות חינוך קיימת במצוות עשה**, והמחלוקת היחידה היא רק האם מצווה זו כוללת איסורי לא תעשה אם לא.

טעם השיטות השונות ניתן להסבר כדלהלן: הרמב"ם סובר כי בעיקר הדין אין חובת אפרושי בקטן אלא משום שיש חשש דלמא אתי למסרך כשיגדל⁴⁵ או משום תקלה כיון שעושה היום עניין שבגדלותו יהא עברה, זוהי תקלה אותה צריך וחיוב האב למנוע. ר"א ממיץ סובר כי הקטן פטור ממצוות משום דלא הוי לו דעת ולכן אינו חייב גם במצוות לא תעשה ולא שייך לאפרושי מאיסורא, אלא במצוות עשה בחן קיים עניין "להרגילו", מוטלת מצווה על האב להרגילו לביצוע מעשים טובים ולקיום מצוות כדין חיוב לימוד תורה.

ולדעת תוס' והרשב"א חיובו של הקטן הוא חיוב גמור במצוות לא תעשה, וכן הוא חייב במצוות חינוך עצמו, אלא שאינו נענש כיון שאינו בר עונשין. הואיל והוא מחוייב, מצווים אנו להפרישו כפי שהוא עצמו מצווה כלפי עצמו במצוות חינוך, והוא אינו מקיימה כאשר מבצע עבירה.

ז. ערבות בקטן

כמבואר לעיל דין אפרושי מאיסורא בגדול כולל מחלוקות בשאלת מידת הכפייה כנגזרת של מקור החיוב. יש שלמדו את מקור החיוב מדין תוכחה, ואז נחלקו בדבר היתר כפיה ע"י מכות בעובר העבירה (מהרש"ל), וישנם הסוברים שאמנם מדין תוכחה אסור להכות אך מכח דין ערבות הוי עובר העבירה רודף, ולכן מותר להכותו. מקור הלימוד של אפרושי מאיסורא בגדול משפיע גם על היקף הדין בקטן. לעיל, בדין אפרושי מאיסורא בקטן הבאנו מחלוקת בין הראשונים, ויתכן כי בסיס מחלוקתם הוא האם יש יין ערבות בקטן? את מחלוקת הפוסקים בעניין מצאנו בשאלה האם יכול קטן להוציא גדול בקיום מצווה, מדין ערבות. אומרת המשנה

⁴⁵ תרומת הדשן סימן צד וסימן קנד, שו"ת רעק"א תניינא קלד.

במסכת ר"ה⁴⁶: "כל הברכות כולן אע"פ שיצא מוציא", ופירש רש"י במקום ד"ה אע"פ: "שהרי כל ישראל ערבים זה לזה במצוות". במקום אחר, במסכת ברכות⁴⁷, אמרה הגמרא כי בן יכול להוציא את אביו בברכת המזון כאשר האב אכל שיעור דרבנן, וכן פוסק השו"ע: "קטן חייב מדרבנן כדי לחנכו וההיא דבן מברך לאביו בשלא אכל האב כדי שביעה שאינו חייב אלא מדרבנן". נחלקו הפוסקים מדוע קטן יכול להוציא את אביו בחיוב מדרבנן, כאשר אמרה המשנה במסכת ר"ה (שם): "חירש שוטה וקטן אין מוציאין את הרבים ידי חובתן". הסביר בעל "חכמת שלמה"⁴⁸: "כי קטן הוי בכלל ערבות והא דלא יכול להוציא הוא מטעם אחר. והטעם הוא כפי שאמר המדרש בשיר השירים (מדרש רבה א, א) "הביאו לי ערבים טובים ואתנה לכם", אמרו הרי בננו ערבים אותנו, אמר הקב"ה ודאי ערבים טובים הה"ד מפי עוללים ויונקים יסדת עוז וכו'". לעומתו הפרי מגדים⁴⁹ כתב דאין קטן בדין ערבות, וזה שמצינו כי קטן מוציא את אביו הוא רק מדין של שומע כעונה.

סברא אמצעית היא ע"פ שו"ת "חלקת יעקב"⁵⁰ שכתב שדין ערבות שייך רק באבא: "ומבואר בסימן רכ"ה ס"ב ברמ"א, וי"א מי שנעשה בנו בר מצוה יברך ברוך שפטרני מענשו של זה ובמג"א בשם הלבוש הפירוש, דעד עתה הבן נענש בעוון האב עי"ש, וכן הוא בילקוט רות, עד יג' שנים, בן לוקה בשביל האב... והא דבן מברך לאב... נמי כיון דהבן כשהוא קטן נענש בעוון האב... א"כ אין לך ערבות יותר מזה – ושפיר מדויק הא במבואר דוקא בן מברך לאביו ולא סתם קטן מברך לאחרים, דדוקא בן לאביו כיון שנענש על ידו הוי בכלל ערבות".

⁴⁶ ראש השנה כט, א.

⁴⁷ ברכות כ, ב ושו"ע או"ח סי' קפו ס"ב.

⁴⁸ "חכמת שלמה" על שו"ע סי' קפו, ועוד כתב כי מה שאחד יכול להוציא את חברו הוא מדין שליחות, ואין שליחות לקטן שאינו בר דעת. והא דמברך לאביו משום דרק כשיצא מוציא, משמע כי בברכת המצוות אינו יכול להוציא הקטן אם אינו מבצע את המצווה בעצמו באותו הזמן, שלא כמו בגדול היכול לברך וחברו ייצא בעניית אמן. ועוד עיין חזו"א סימן כט ס"ק ד, וכן שו"ת "מנחת יצחק" ח"ג סימן נד בענין ערבות קטן ונשים, שו"ת "משפטי עוזיאל" שכתב "וגם קטן בכלל ערבות הואיל ואתי לכלל ערבות בדרך התורה והמצווה" משמע כי הואיל ויש לקטן ערבות בעתיד כבר היום זנים אותו בכלל הערבות.

⁴⁹ פמ"ג פתיחה כוללת ח"ב ס"ק ז' וכן שם ח"ג ס"ק ח'. וכ"פ המג"א בשו"ע שם.

⁵⁰ שו"ת "חלקת יעקב" או"ח סי' רד.

ח. אמצעי כפיה כנגד ילדים

מהו אופי השימוש בכפיה כלפי ילדים, מהם הגבולות, אמצעי השימוש המותרים והנסיבות בהן יותרו אמצעי הכפיה השונים.

המקור הראשון בו אנו מוצאים שימוש בכח כלפי ילד הוא בעניין בן סורר ומורה. אומרת התורה: "כי יהיה לאיש בן סורר ומורה איננו שומע בקול אביו ובקול אמו ויסרו אותו ולא ישמע אליהם"⁵¹. מדובר בכשל חינוכי של ההורים המנסים לכפות על הילד את מרותם ואינם מצליחים לעשות כן. התורה משמיעה לנו את דין החינוך במונח "ויסרו אותו" כשלב המקסימלי בו נקטו ההורים ונכשלו, לכן הם נאלצים לפנות אל זקני עירו ואל מול שער מקומו.

מהו ביאור המלה "ויסרו"? אונקלוס במקום מתרגם - "ומלפין יתה" - מלשון לימוד. בעל תרגום יהונתן החריף את המושג בתרגומו: "ויכסנון יתה ולא מקבל אולפן מנהון" משמעו מלשון תוכחה ומוסר⁵² במובן של תוכחה ונזיפה. בדברים ובמילים, לאו דווקא תוך כדי שימוש בכח.

המלה ייסורים נגזרת מאותו שורש אשר נגזרה ממנו המלה "מוסר" הוא שורש - י.ס.ר.⁵³ לעומת זאת מצאנו כי הפרשנות למילה ייסורים משמעה מלקות דווקא, כפי המשמעות המקובלת כיום בשפה הפשוטה, עפ"י דברי רש"י בדברים, הלקוחים מתוך הגמרא בסנהדרין⁵⁴ "ויסרו אותו" - מתרין בו בפני שלושה ומלקין אותו". פירש רש"י: "וייסור - לשון מלקות". דרך פרשנית זו בהגדרת המונחים מלווה אותנו גם למקור המקראי הבא שהוא, אם נכון לומר, יותר נחרץ ויותר ברור, אך יחד עם זאת מצאו בו הפרשנים הסברים מחולקים על מנת לפענח את הכתוב ויתכן כי הדברים נבעו מתוך הכרה או אמונה בדרך חינוכית מסוימת, ולפיה פירשו את הכתובים. כוונתי היא לשלל הפסוקים בספר משלי העוסקים בדרכי החינוך של ילדים.

⁵¹ דברים כא, יח.

⁵² והשווה גם לתרגום יהונתן על דברים פרק ד, לו.

⁵³ עוד עיין פרוש אבן-עזרא ותרגום יהונתן משלי א, ח וכן עיין דברי הימים א' טו, כב: "ויסר במשא כי מבין הוא" ובמילון התנ"ך, מאת יהושע שטיינברג, ערך יס"ר עיי"ש.

"חושך שבטו שונא בנו"

1. "תחת גערה במבין מהכות כסיל מאה" (משלי יז, י)
2. "חושך שבטו שונא בנו ואוהבו שחרו מוסר" (משלי יג, כד)
3. "אל תמנע מנער מוסר כי תכנו בשבט לא ימות, אתה בשבט תכנו (משלי כג, יג) ונפשו משאול תציל"
4. "ייסר בנך כי יש תקווה ואל המיתו אל תשא נפשך" (משלי יט, יח)
5. "איולת קשורה בלב נער שבט מוסר ירחיקה ממנו" (משלי כב, טו)

ישנם הטוענים כי השבט המוזכר אינו בגדר של מקל או שוט המיועדים להלקאה, אלא, בשבט הלשון בנתינת מוסר, שהיא הדרך המומלצת ע"י מחבר ספר משלי. **תימוכין** לכך אנו מוצאים בפרשנותו של בעל מצודות ציון⁵⁵: "הושאל לשון שבט על העברה וזעם, וכן אשור שבט אפיי" (ישעיה י, ה). משמע, "שבט" הוא זעם וכעס ולא דווקא שימוש פיזי.

עקבי בפרשנותו הוא רבינו יונה⁵⁶ אשר בכל מקום פירש "שבט" = "מוסר" וכתב "שיגבר הנבלות על הנער ... לא תתיאש מהוכיחו כי יש תקוה... בשבט מוסר". עדין הפרשנות המקובלת והפשוטה היא "שבט" פירושו הכאה דהיינו שבט = מקל⁵⁷. שלמה המלך מחבר ספר משלי היה עצמו נתון לשיטה "חינוכית" זו של הכאה, כפי שאומרת הגמ' בסנהדרין (עא, א): "דברי בן למואל מלך משא אשר ייסרתו אמו" (פרש"י למואל מלך – שלמה המלך). אמר ר' יוחנן בשם רשב"י מלמד שכפאתו אמו על העמוד (פרש"י - להלקותו).

נוסף לפרשנות הפסוקים, ככלי להגשמת ההבנה והאמונה בדרך החינוכית של כל פרשן, ישנם הטוענים כי אף אם נקבל את הפרשנות כהויתתה, קרי, היתר ע"פ ספר משלי להכות ולהשתמש בכח פיסי, אין המדובר בהוראה נורמטיבית אלא בעצה,

⁵⁴ סנהדרין עא, א ורש"י ד"ה "שכפאתו על העמוד" שם, ע, ב.

⁵⁵ משלי כב, ח ועוד עיין אבן עזרא במקום.

⁵⁶ רבנו יונה – משלי כב, א, כג-יג. ועוד עיין ילקוט שמעוני משלי יג, כד ומצודות דוד שם.

⁵⁷ בגדר גישה זו לא הרחבתי הואיל וזו הפרשנות הפשוטה, ועיין מדרש רבה שמות א', אבן עזרא משלי כב, יד.

משאלה, מחשבה, של מחבר ספר משלי וכי המדובר בהנהגה מוסרית ללא כל תוקף מחייב.⁵⁸

מקורות ישירים וחד משמעיים יותר מוצאים אנו במשנה ובתלמוד. אומרת המשנה⁵⁹ בעניין חייבי גלות אשר הרגו בשוגג כי קיים פטור לאב ולמורה אם הרגו בשוגג את הבן או התלמיד "יצא האב המכה את בנו (פרש"י- להטותו לדרך אחרת) והרב הרודה את תלמידו". מקור הפטור הוא, כיון שהאב והמורה עוסקים במצווה כדברי הרמב"ם⁶⁰: "אם יסר בנו כדי ללמדו תורה או חכמה או אומנות ומת פטור". והואיל ועוסק במצווה רשות בידו להכות, ופטור מגלות אם מת הנער.

הגמרא במקום מגיעה למסקנה כי אין המדובר רק בנער העומד ללמוד או צריך ללמוד, אלא, אפילו נער מלומד שיודע את כל הדרוש עדיין מצווה להכותו, "אע"ג דגמיר נמי מצווה קעביד, דכתיב "ייסר בנך וינחך ויתן מעדנים לנפשך".

⁵⁸ לגישות נוגדות ראה, הרב י. לוי "הכאת ילדים" (תגובה) תחומין כרך יז עמ' 157. ב. שמואלי "ענישה גופנית של ילדים בידי הוריהם ע"פ המשפט העברי" פלילים, (דצמבר 2001) 365, 367, וע"ע ה"ש 24 שם. מנגד ראה מאמרו של הרב נ. גוטל "חושך שבטו שונא בנו", שנה בשנה תשס"ב עמ' 169, 171, הטוען כי גישתו של הרב לוי היא גישה אפולוגטית ולדעתו יש להבין דברים כהייתם ללא עיוות הכתובים.

⁵⁹ מכות ת, א ועיין רש"י וריטב"א שם וכן הגהות הב"ח אות (ב) במקום.

⁶⁰ רמב"ם פיהמ"ש שם. וכן הלכות רוצח פ"ב, ה"ה.

ט. סייגים והגבלות להכאה

1. הכאה על ידי מורה או מלמד

התלמוד סייג את היתר ההכאה בין מורה לתלמיד להכאה מועטת בתנאים מגבילים. ”אמר ליה רב לשמואל בר שילת כי מקרית לינוקא לא תמחי ליה אלא בערקתא דמסנא דקארי קארי ודלא קארי להווי צוותא לחבריה”⁶¹, וכוונתו כי כאשר הנך מכה את התינוק אל תכהו אלא ברצועה של סנדל (פרש”י - ”מכה קלה שלא יוזק”.) הסיבה לכך כי הכאה מרובה לא בהכרח תעזור, אם הוא מוכשר אזי ילמד מעצמו, ואם לאו לפחות יצטרף לחבריו⁶².

מלמד או מורה שהיה חורג מתפקידו ומייסר יתר על המידה את תלמידו היה צפוי לתגובה על מעשיו, כפי שאומרת הגמרא⁶³: ”ההוא מקרי דרדקי (מלמד תינוקות) דאדריה רב אחא על דעת רבים (פרש”י –הדיר אותו שלא ילמד עוד תינוקות) דהווה פשע בינוקי ואהדריה רבינא דלא אשתכח דדייק כוותיה” (פרש”י –חובטן יותר מדאי).

וכן פסק הרמב”ם⁶⁴: ”ומכה אותן המלמד להטיל עליהם אימה, ואינו מכה אותם מכת אויב אכזרי, לפיכך לא יכה אותם בשוטים ולא במלקות אלא ברצועה קטנה”. פרשנות הראשונים היא כי עיקרון ההכאה הוא חלק אינטגרלי מהוייתו של המחנך והמורה, הוא משתמש בכח, במינון המותר כפי שיבואר להלן, על מנת להעביר את המסר החינוכי, כפי שאומר בעל מנורת המאור⁶⁵: ”מי שהוא מלמד תלמידים

⁶¹ מסכת בבא בתרא כא, א.

⁶² רבנו גרשום במקום.

⁶³ גיטין טו, א.

⁶⁴ רמב”ם הלכות תלמוד תורה פ”ב, ה”ב וכן בשו”ע יו”ד רמ”ה. ס”ח ואילך.

⁶⁵ ר’ יצחק אבובב (הוצאת מכון מיר) נר ג’ כלל ב’ חלק ב’ פרק שני (פרק פ”ט). ופירש בעל ”נפש יהודה” במקום: יגזים - יחתך ויפסוק מלכופם ויש מפרשים מלשון גוזמא... שיראה עצמו כאילו רוצה ללקות ולא ילקה.

גדולים או קטנים לא יכוף אותם תמיד בשוטים וביסורין של דברים קשים אלא פעמים יכוף ופעמים יגזים ופעמים יפייס כפי טבע התלמידים וכפי השעה. ועם כל זה לעולם יטיל פחדו עליהם". בצורה מפורשת בדברי רב נטרונאי גאון⁶⁶: "ומקרי ינוקי שפירשתם דמחו ליה לינוקי טובא-ודאי ינוקי לא גמרי אלא הכי במרותה, ודרב שמואל בר שילת הלכתא היא... וינוקי בריאי אם מרבה עליהם ייסור אין בכך כלום".

מסיים ומסייג דבריו הגאון כי יש לפטר מלמד אכזרי לאחר שהתרו בו, ולא קיבל. אמנם מפליא הוא שלא ציין בדבריו את דברי הגמ' במסכת גיטין לעיל על המלמד שפשע בתינוקות. ויתכן להסביר כי עפ"י גישתו של הגאון המקרה בגיטין מדבר בניסיון לא מוצלח להחלפת המלמד מתוך סברא מוטעית כי אם יוחלף המלמד שמכה את התלמידים ילמדו יותר טוב (ללא הכאה), אך לאחר מעשה גילו להיפך. בצורה זו פירש בשו"ת מהר"י בן לב⁶⁷: "דהוי ליה כעין נדרי טעות שהיו סבורין שהתינוקות יצליחו יותר בלמודן ונמצא להפך, ונמצא שמעשה זה הוא ראייה לכך דיש להכות לתלמידים ע"מ ללמדם".

מלמד שהפריז יתר על המידה לא די שהיה עתיד לאבד את משרתו, אלא אף היה חייב לשלם לילד הנפגע פיצוי על פגיעתו כדין כל החובל בחברו⁶⁸. מדויקים הדברים במשנה הפוטרת מגלות אב שהכה את בנו ורב שרדה בתלמידו. אצל הרב הותרה רק רדייה מלשון שליטה וממשלה⁶⁹ ולצורך כך התירו לו שימוש ברצועה בלבד אך לא הכאה ממש, בניגוד לאב שאצלו נאמרה המילה "הכאה" בצורה מפורשת.

⁶⁶ תשובות רב נטרונאי גאון (מכון אופק) תשובות בענייני יור"ד, עמ' 392. בתרגום חופשי נשאל רב נטרונאי גאון אודות אותו מלמד שהיה מכה את תלמידיו הרבה, קבע רב נטרונאי כי בוודאי תינוקות לא לומדים אלא בהכאה ומאמרו של רב שמואל בן ששת (לעיל) שאמר כי יש להכות תלמיד בשרוך של הנעל הלכה היא כי יש עקרון להכותן.

⁶⁷ שו"ת מהר"י בן לב ח"ג סי' עח ועוד עיין תשובות רב נטרונאי הוצאת "מכון אופק". עמ' 392 ה"ש 5 שפירשו בעניין אחר.

⁶⁸ פתחי תשובה, שו"ע יור"ד סי' רמה סק"ד בשם שו"ת קריית חנה סי' כב.

⁶⁹ עיין מילון אבן שושן ערך "רדה" כפי שנא' "ורדו בדגת היס" (בראשית א, כח).

הגבלה נוספת על המלמדים היא באופן ההכאה⁷⁰. כפי שראינו לעיל ההכאה אינה מותרת אלא רק עם שרוך של נעל, כאשר הדגש הוא שלא יכנו ”מכת אויב אכזרי” – הכאה שהיא בנחת ולא בכעס, הואיל והכעס עלול להביא לתוצאות קשות מבחינת המוכה בזמן בו פורק עליו המכה את זעמו ללא אבחנה כאילו הוא אויבו.

בנוסף, לא התירו להכות התלמיד אלא במקומות מסוימים, כגון: מקומות בהם לא תהא הפגיעה קשה בתלמיד עד כדי חבלה של ממש כפי שאומר בעל ה”פלא יועץ”⁷¹ ”אפילו אם יש צורך להכותם לא הותר להכותם מכה רבה מכת אכזרי על הראש כעין מקום שיכול לעשות מום ופקוח נפש ח”ו, אלא יכה בנחת על הרגליים בלי כעס” או הכאה על כף היד⁷². ההגבלה כללה גם מכה שאינו כוללת ביזיון או השפלה לילד ולכן הותרה רק ע”ג הבגדים ולא במקומות הערווה⁷³, ”אזהרה למלמד כשיצטרך לענוש לתלמיד ולהלקותו ברצועה... לא יכהו על בשרו במקומות המכוסים שבאדם... רק על כתנתו או על המכנסיים יכנו”.

ההיתר הקיים למלמד ולמורה הוא **רק לצורך הלימוד בלבד**, הגדרת המונח ”לימוד” היא הגדרה מצומצמת במובן ה”צרי” של המילה, לימוד פרונטלי והאמצעים לו, ”המלמד אינו רשאי להכות אלא בעניין הלימוד ומפריע הלימוד. והאב רשאי להכותו גם על ענייני המדות וכד’, וגם לפעמים על דבר קטן”⁷⁴.

⁷⁰ בשו”ת שבות יעקב ח”ג, חו”מ סי’ קמ, נשאל ר’ יעקב רישא מה דינו של מלמד אשר חבל בתלמידו? ופסק כי המלמד פטור ע”פ המשנה במכות, אך הואיל ועבר המלמד על דברי חכמים בדבר ההיתר להכות רק ב”ערקתא דמסנא”, חייבו לשלם לתלמיד דמי רפואתו. נמצאנו למדים כי גם בעל ה”שבות יעקב” סובר שההיתר למלמד הוא רק בהכאה קלה אלא שנחלקו הוא ובעל שו”ת קריית חנה לעניין עונש למלמד, ולא לגבי היקף היתר ההכאה המותרת בעיקרון למלמד כלפי הילד הלומד.

⁷¹ ”פלא יועץ השלם” אות ה”א – ”הכאה”. וכן שערי תשובה לרבינו יונה גירונדי שער רביעי אות יג, ומקורו ממדרש תהילים לח.

⁷² ספר הזכרונות לר’ שמואל אבהב זכרון עשירי פרק שישי.

⁷³ ”ספר הנהגות מלמדים עם התלמידים” מובא אצל הרב ש’ אסף ”מקורות לתולדות החינוך בישראל” (תרצ”א) כרך 4, עמ’ קנא.

⁷⁴ אגרות משה חלק רביעי יו”ד סי’ ל’ אות ז, ועוד עיין ”הקטן והלכותיו” חלק ג’ פרק פב, לה.

המלמד גם מוגבל שלא להכות את התלמיד ע"פ החשד אלא רק במצב שהוא בטוח לגמרי שיש להכות תלמיד מסוים כפי שאומר הרב משה פינשטיין באגרות משה⁷⁵ "על דבר ברור שעשה התלמיד מה שצריך לעונשו ולא על חשד בעלמא ואף שיש לו אומדנא".

מהותו של המורה היא הקניית ידע והדמות החינוכית אותה הוא מציג לפני התלמיד, חזקה על המורה כי הוא יודע את מלאכתו, ומשום כך בוודאי למד והשתלם במקצועו ויש לו כלים שונים ומגוונים, ע"מ לגרום שהנער יבצע את המוטל עליו, ילמד את החומר הנדרש ואף יפנים אותו מבחינת ההנהגות הטובות וקניית המידות הראויות, כפועל יוצא של הלימוד. הואיל "ואין הקפדן מלמד" ישנה הפניה לגישה חינוכית של "מקל וגזר" כפי שמסביר זאת הרמב"ם⁷⁶. אך ההגבלה היא כלפי המלמד שלא להגיע למצב של שימוש במקל באופן גורף אלא בהגבלות שפורטו לעיל ועם הסנקציות הנלוות.

הסיבה להגבלות על המורה או המלמד הן מהדין ומסברא. ראשית חל איסור גורף על הכאת אדם מישראל, התלמיד גם הוא נכלל בגדר "ישראל" ואסור להכותו כמו שאסור להכות גדול. שנית, המורה אינו מחויב ללמד את התלמיד ולחנכו, מצווה זו מוטלת על האב. **במידה והמורה אינו מצליח או שהילד אינו מתאים_הדרך פנויה לסלק את התלמיד ולמצוא לו מסגרת אחרת בה יהא "צוותא ולחבריה" בלי להפריע עם אפשרות ללמוד כפי מידותיו וכשרונותיו. דברים מעין אלו מצאנו בדברי הרב חיים דוד הלוי⁷⁷: "תלמיד שמפריע בתעלוליו למורה ולכתה, נראה לי שאין מקום בהלכה להתיר למורה להכותו ולכן אין אלא לסלקו מהכיתה".**

⁷⁵ אגרות משה יו"ד ח"ב סי' קג השווה ביחס לאב אשר יכול להכותו באומדנא, ה"ש 85 להלן.

⁷⁶ רמב"ם פיהמ"ש סנהדרין פ"י, מ"א: "...לזרוז על הלימוד בדבר חביב עליו מחמת גילו הצעיר יאמר לו למד ואתן לך אגוזים או תאנים או אתן לך חתיכת סוכר". מנגד בהלכות ת"ת, ה"ש 64, כתב "ומכה אותן המלמד".

⁷⁷ "מורה לרבים" (הרב ח.ד. הלוי) בעריכת משה עראמי, כ', עמ' 62. ובהמשך שם "כבר נתבאר לעיל שרשות הרב להכות תלמידו היא מכה קלה ברצועה קטנה בלבד, ומכה כזו אינה יעילה לשפר התנהגותו של תלמיד מתפרע. ולהקנות לרב רשות לחנכו כדרך שאב מכה את בנו לשפר התנהגותו" קשה הדבר בעיני מאוד, מן הטעם שהחורים האוהבים את בנם אהבה רבה בוודאי לא יבואו להכותו מכה אכזרית, משא"כ במורה" (הדגשה שלי - י.ב.).

למורה אין את אותם איזונים שיש להורה. הרחמים הטבעיים הקיימים אצל ההורה הם אלו שישמשו לו איזון ובלימה בעת הפעלת הכח מול הילד, ”בידוע שרחמי אב על בנים”. לכן נוצר הצורך להטיל על המורה מגבלות.

אם כן מהי מטרת ההכאה על ידי המורה? ההיתר להכות מכה קלה בלבד נועד כסנקציה ו**כאיתות** לתלמיד על מורת הרוח ואי שביעות הרצון מהתנהגותו כשלב אחרון לפני הפסקת לימודיו, אך לא כאמצעי כפיה⁷⁸ לאלץ את התלמיד להכריחו על ענייני החינוך המחוייבים.

2. אב המכה את בנו

שונה האב מן הרב. כאן קיימת ההוראה ”חושך שבטו שונא בנו”. ממבט ראשוני נראה כי קיימת הוראה חד משמעית לנקוט בכח כנגד הילד –הבן, אך בהתעמקות במקורות עולה כי כנגד שני סוגי הורים דיבר הכתוב. ההורה הרחמן והחונן, שמרוב אהבתו אינו פוגע בבנו, וכנגד ההורה המטיל מרה בבנו, ופעמים יגזים.

על הרחמן אומר בעל ספר משלי ”חושך שבטו שונא בנו”, מסביר המדרש: ”שכל המונע בנו מן המרדות סוף בא לתרבות רעה ושונאהו” (שמות רבה א), והביא לדוגמא את ישמעאל בנו של אברהם ואת אדוניהו בן חגית אשר יצא לתרבות רעה, ועליו נאמר ”ולא עצבו אביו מימיו” (מלכים א' א, ו).

⁷⁸ אמנם מצאנו מקורות מהם עולה כי ניתנה רשות למלמד ולמורה להכות את התלמיד. לדוגמא אצטט מקור אותו מביא הרב ש' אסף (ה"ש 73 לעיל) כרך ב' דף רמג מחוברת בשם ”כתבי יושר”: ”לו יראה אדוני איכה המלמדים מכים את הנערים במדינתנו מכה הכה ופצוע לא יחוסו כי יכוהו עין או שן או ימרטו שער ראשו. וההכאות הקלות האלו יעשו פרי בתלמידים כי הרדיות והנגישות והמכות מרככים לבב הנער... ואם מוחו קשה כנחושה מתפוצץ”- ויש להסביר לענ”ד כי אכן אין רשות למלמד או למורה להכות לילד אלא א”כ ההורה ממנהו שליח ואז הוא פועל מכח שליחותו כפי שיבואר להלן בדין האב.

ובלשון זו נקטו האחרונים⁷⁹: "כי הפשיעה מצד אב ואם שאין חוששין לראות את הנולד ומונעים מוסר מן הקטנים... ויש אב ואם שחוששין שהם אוהבים את בניהם אהבה שאין למעלה ממנה, ובאמת הם שונאים אותם שנאה גדולה".

מנגד מצאנו הגבלות על האב, האב מצווה שלא להכות את בנו הגדול כפי שאומרת הגמרא⁸⁰: "אמתא דבי רבי חזיתה ההוא גברא דהוה מחי לבנו הגדול אמרה להוי ההוא גברא בשמתא דעבר משום "לפני עיוור לא תתן מכשול" פרש"י: "דכיוון גדול הוא שמא מבעט באביו והוה אביו מכשילוי".

בבנו הקטן מוזהר האב שלא להכותו יותר מדי, כפי שאומר ר' עקיבא איגר: "שהמכה בנו הקטן יותר מדי היו מנדים אותו"⁸¹. האב גם מוזהר שלא להכות את בנו מתוך כעס, החשש הוא שמא האב מתוך כעסו יכה את בנו מכה קשה עד כדי מיתה, כמו שכתב בביאור הגר"א למשלי על הפסוק: "גדל חמה נושא עונש" (משלי יט, יט): "שאם תראה כי רבה חמתך עליו לכן נושא עונש, מחל לו מכל וכל כי פן תמיתוהו בהכאותך אותו".

איום בעונש גופני נאסר גם הוא על האב, הוא נדרש לבצע מיד את העונש אותו הוא מתכוון או מאיים ליתן לבנו, מתוך חשש כי הילד ייפגע בעצמו מפחד מהעתיד כפי שמספר התלמוד⁸² "מעשה בבנו של גורגיוס שברח מביה"ס והראה לו אביו באזנו ונתיירא מאביו והלך ואיבד עצמו בבור... ושוב מעשה בתינוק אחד מבני ברק ששיבר צלוחית, והראה לו אביו באזנו ונתיירא ממנו והלך ואיבד עצמו בבור... אמרו חכמים אל יראה אדם לתינוק באזנו אלא מלקחו מיד או שותק ולא אומר כלום".

⁷⁹ מובא במאמרו של הרב מרדכי פירשטיק "ענישה גופנית של ילדים כאמצעי חינוכי בהיסטוריה היהודית", מדור דור ה' עמ' 169, ה"ש 47.

⁸⁰ מועד קטן יז, א. וכ"כ הרמב"ם הל' ממרים פ"ו, ה"ט וכן פסק השו"ע יו"ד סי' רמ סעי' יט. נחלקו הפוסקים מה נקרא בנו הגדול: הרמ"א שם פירש, דווקא אחר גיל 22 או 24, הפתחי תשובה, שם, אמר דווקא אם אינו נשוי אך אם הוא נשוי נקרא גדול. בדרכי יוסף שם הביא בשם הריטב"א במועד קטן: "גדול אין הכוונה בדווקא אלא הואיל ושכיח בגדול נקט בלשון זו" עיי"ש.

⁸¹ הגהות רעק"א, שו"ע יו"ד סי' רמ סעי' כ' בשם המהריק"ש.

⁸² מסכת שמחות ב', ד"ה'.

מכאן באנו לשאלה מהם הפעולות בהם רשאי האב לנקוט בחינוך בנו? אצל המלמד מצאנו הגבלות מבחינת דרכי הפעולה החופפות בקצתן להורה, הגבלה על הכאה מתוך כעס, מכת ”אויב אכזרי” וכו’.

מנגד, לאב הותרו פעולות נוספות האסורות על המורה כדוגמה נזכיר את המקום בו מותר להכות את הילד(מיקום האברים בהם מכים). במקורות מצאנו פעמים שהאב מכה את בנו על לחיו⁸³ ופעמים שמושך את אזנו⁸⁴, כמובא במעשה דתינוק שהובא לעיל ”הפחידו... כדרך שמכין התינוקות ומושכין אותן באוזניהם” אמו של שלמה כפאתו על העמוד והלקתה אותו.

מותר לו להכות ע”פ אומדנא גם כאשר אינו יודע בוודאות כי ילדו הוא זה שביצע את הפעולות⁸⁵. ”אם ארע גנבה בבית ויש אומדנא דמוכרח שילד קטן שהוא זה שגנב יש מי שאומר שמותר להכותו”. הותר לו להכות גם לצורך חינוך למידות טובות בלי קשר דווקא ללימוד כפי שאומר בעל שו”ע הרב⁸⁶: ”וכן מותר להכות בניו הקטנים אפילו שלא בשביל חינוך תורה ומצוות אלא כדי להדריכם בדרך ארץ”. המושג חינוך מקבל אצל האב הגדרה במובן הרחב של המילה בניגוד למלמד.

הפטור הניתן לאב ולהורה בנוזיקין גדול יותר מהפטור הניתן למורה ולמלמד, בעניין האב נאמר מפורשות כי האב המכה את בנו פטור מגלות הואיל והוא עסוק במצווה. השימוש הוא מפורשות במונח **הכאה** ואילו אצל הרב הרודה את תלמידו נאמר בלשון רדייה לאו דווקא הכאה.

⁸³ שיטה מקובצת – כתובות נ, א.

⁸⁴ הרא”ש מו”ק פ”ג סי’ צד.

⁸⁵ ”ילקוט יוסף” - ”דיני תינוק קטן” – דיני גניבה וגזלה, עמ’ רמח ה”ג (ומקורו בחכמת שלמה כי שמ”ח סי”א)

⁸⁶ שו”ע הרב, דיני נזקי גוף ונפש ודיניהם, חושן משפט סעי’ ד’ וכן בשו”ת אגרות משה ”האב רשאי להכות גם על ענייני מידות וכד’...אע”פ שגמיר איכא מצווה... שהאם מותר והמלמד יהיה אסור בזה” וכן בספר מורה לרבים מהרב ח”ד הלוי בעניין תלמיד המפריע בכתה: ”חובת חינוכו בעניין זה מוטל על הוריו שלהם הזכות (הדגשה שלי, י.ב.) להכותו עד גיל מבוגר”.

אף בהכאה גדולה ואפילו הכאה יותר מן הראוי אין חיוב לאב, כדברי הרמב"ן במלחמות ה'⁸⁷: "ופעמים שהוא חובל בהם יותר מן הראוי ואם אתה מעמידו בדון אין לך איבה גדולה מזו שמעלה טינא על ליבו ושוב לא יסמכם על שולחני". במידה מסויימת אף מצאנו "המלצה" לאב להכות את בנו בדברי הראשונים ואף אחרונים. בספר יש נוחלין אזהרה י"ח כתב "מה זית זה אינו מוציא שמנו אלא ע"י כתישה כך עושה עם בניו הקטנים מייסרם בדברים ובשוטים עד שיוציא שמן זית זך". הרב דסלר⁸⁸ הבין מאגרת הגר"א כי עניין ההכאה הוא לעשות לבן לב נשבר ונדכא, וציטט מ"דרך עץ החיים" לרמח"ל "שהכאת הבנים היא בבחינת הפרדת ערלת הלב ובבחינת חיבוט הקבר".

חיובו של האב הוא גם במקום בו ביה"ד אינו מצווה. קטן האוכל נבלות אין ביה"ד מצווים להפרישו אך מצווה על אביו לגעור בו. בזמן שהקטן אינו מגלה אחריות ונשבע לבצע דברים העלולים להזיק לו אומר הרמב"ם⁸⁹: "היה הדבר שנשבע עליו דבר שאין הקטן יכול לעמוד בו אלא אם כן ניזק... מכה אותו אביו או רבו וגוערין בו".

כל זאת לענין ביצוע עבירות שבין אדם למקום. בעבירות שבין אדם לחברו ההיתר רחב יותר. גם מי שסובר כי אין חובת אפרושי מאיסורא בקטן יסבור כי במקרה של הזיק לציבור גם ביה"ד חייבים לפעול ולהניא את הקטן ממעשיו אפילו ע"י הכאה. אומר הרמב"ם⁹⁰: "ראוי לבי"ד להכות את הקטנים על הגניבה כפי כח הקטן". וכתב המגיד משנה (שם): "בזה אפילו למ"ד קטן אוכל נבלות אין מצווים להפרישו מפרישין אותו כדי שלא תארע תקלה על ידו".

⁸⁷ רמב"ן, מלחמות ה' ב"ק פו, ב – דברי הרמב"ן נוגעים לפטור מסיבה של רצון שלא לפגוע בילד הסמוך על שולחן אביו ולכן כשקלול הרווח וההפסד, אנו מעדיפים לפטור את האב ולא חוששים שמא פטור זה יגרום לפגיעה אנושה עתידית בציבור הילדים.

⁸⁸ "מכתב מאליהו" חינוך הבנים, עמ' 360.

⁸⁹ רמב"ם הלכות שבועות פ"יב, ה"ז. והא דמוזכר רבו בדון הכאה ולא דווקא לענין לימוד נראה להסביר כי כאן הרב פועל על דעת האב כשלוחו ומוכח שהקדים אביו לרבו או דאפשר לומר כיוון שהקטן מזיק לעצמו הוי לצורך גופו של הקטן ואז התירו גם לרבו.

⁹⁰ רמב"ם הלכות גניבה פ"א, ה"י.

לאב ישנה סמכות רחבה יותר. בעוד ביה”ד רשאים לפעול ולהכות את הקטן לאחר שגנב, האב רשאי מדין חינוך להכותו על העתיד במקרה בו המדובר בילד מועד שגונב לעיתים קרובות ורגיל בכך. כפי שאומר בעל ערוך השולחן⁹¹: ”בנים הרגילים לגנוב חייב האב ליסרם ולהכותם שלא ירגילו עצמם בזה”.

לא נעלמה מעיני הגמרא בכתובות⁹² כי באושא תיקנו: ”שיהיה אדם מגלגל (פרש”י – בנחת ובדברים רכים) עם בנו עד שתיים עשרה ומכאן ואילך יורד עמו לחייו” (פרש”י- לרדותו ברצועה ובחוסר לחם). מעיון במהרש”א במקום עולה כי המדובר בהנהגה ממשית של ג’ חלוקות בחיי הילד; מגיל חמש לגלגל (בנחת), מגיל שש להלעיטו כפי שמלעיטים שור (למספני), ומגיל שתיים עשרה לירד לחייו (לרדותו ברצועה או בחוסר לחם).

כוונת הדברים היא כי לאב דין מיוחד. הואיל וברור לנו ש”ידוע שרחמי האב על הבן” ואנו יוצאים מתוך נקודת הנחה שהורים אוהבים את בנם, אין חשש כי ינהגו כלפיו באכזריות מרובה שהרי ”נאמנים פצעי אוהב”⁹³. ביטא זאת בלשון מדוייקת הרב ח”ד הלוי⁹³: ”שהורים האוהבים את בנם אהבה רבה בודאי שלא יבואו להכותו מכה אכזרית”. על מנת לאזן זאת וכדי שלא ”תותר הרצועה” תרתי משמע, הוטלו הגבלות גם על האב שלא להכות יותר מדי על מנת שלא ייפגע הנער פגיעה חמורה. כמו”כ הוסיפו חז”ל והדריכו את האב כיצד להכות את בנו: ”יצר תינוק ואשה לעולם תהא שמאל דוחה וימין מקרבת”⁹⁴. חז”ל יוצאים מתוך הנחה שיש צורך לנקוט כנגד הילד והנער באמצעי כפייה שונים, אך שומא עלינו לנקוט דרך ממוצעת. לכן הורונו טווח פעולה של התקרבות ויחס חם ואוהב לילד, ומנגד לא לשכוח את הצורך בהפעלת סנקציות נגדו במידת הצורך.

⁹¹ ערוך השולחן סי’ שמח סעי’ ג’.

⁹² כתובות נ, א.

⁹³ ה”ש 86.

⁹⁴ סוטה מז, ב. ופרש”י במקום ”דעתן קלה ואם תדחה אותם מטרדן מן העולם”.

חז"ל הטיבו להסביר לנו את אופן פעולת המכה של אב לבנו במדרש נפלא בתחילת ספר שמות שיש בו כדי להדריך ולהסביר להורה את מהות הדברים⁹⁵: "בנוהג שבעולם אדם שאומר לו חברו, פלוני הכה לבנך יורד עמו עד לחייו. ומה תלמוד לומר "חושך שבטו שונא בנו" ללמדך שכל המונע בנו מן המרדות סוף בה לידי תרבות רעה ושונאהו". האב הוא המגן והסוכך על הבן מפני כל פגיעה. אם יתברר לאב כי מאן דהו הזיק לבנו מיד באופן טבעי יפעל נגד התוקף בכל כוחו. הילד יודע כי אביו ישמור עליו מכל משמר מול אנשים זרים אשר ינסו לפגוע בו, ולכן הוא מרגיש מוגן בסביבתו של האב. כאשר האב מכה את הילד קיימת פגיעה וזעזוע עמוק אצלו בעקרון הבסיסי הנ"ל, כיצד ייתכן כי אביו השומר עליו מכל משמר דווקא הוא שפוגע בו!! זוהי מטרת ההכאה. חז"ל לימדונו כי ההכאה של אב לבנו פוגעת בילד בביטחון האישי שלו, דבר זה יגרום לילד להבין כי עליו להירתע וליישר את דרכיו הואיל ובמעשיו גרם לכך שהאוב פוגע בו. נמצאנו למדים כי אין משמעות לנוצמת ההכאה של אב לבן אלא לעצם קיומה.

י. מעמדו המיוחד של ההורה

להורה ישנה מצוה מיוחדת והיא מצוות חינוך. אין חובה לאף אדם מישראל לחנך את חברו למעט מצב בו הוא ממונה כאפוטרופוס עליו. החינוך כולל לא רק קיום מצוות גרידא אלא הכוונה והדרכה על ענייני מידות, דרך ארץ, הקניית מקצוע ועוד.

נשאלת השאלה מדוע מעמדו של ההורה מתיר לו להשתמש באמצעי פיסי כנגד ילדו? אם ננסה לבחון את המקורות המתירים שימוש בכח נגד אדם מישראל נראה כי אינם מלמדים על הכאת קטן. ראשית, ההיתר קיים רק לפי חלק מן הפוסקים (המהרש"ל), אשר גם הם התנו זאת בסייגים שונים.

שנית, ההיתר ניתן רק לצורך קיום מצווה או מניעת עברה בדבר העומד לפנינו כגון ישראל השובש כלאיים, אוכל מאכלות אסורות, ניתן להפרישו מהאיסור. לאדם

⁹⁵ מדרש רבה, סדר שמות, פרשה א, א.

פרטי לא ניתנה רשות להכות אדם אחר שביצע עברה הואיל וזהו עונש, ועונש ניתן רק ע"י ביה"ד. כאן במצוות "חינוך" אנו מענישים את הקטן על מעשיו בעבר כדי לחנכו לעתיד.

עניין העונש לקטן הוא בעייתי בפני עצמו. לדעת כל הפוסקים אין קטן בר עונשין עד הגיעו לגיל מצוות, מטעם זה סוברים הפוסקים שאין חיוב להפריש קטן מאיסורי דרבנן אלא רק מדין חינוך למקצת הפוסקים.

לעונש גופני ישנן שתי מטרות עיקריות; מטרה ראשונה עונש על מעשה שנעשה בעבר כפי שאומרת התורה "והיה אם בן הכות הרשע והפילו השופט והכהו לפניו כדי רשתו במספר" (דברים כה, ה) או מכות מרדות על שמאס בתורת ישראל ובדברי חז"ל⁹⁶. קטן פטור ממלקות ככל שהן נוגעות לגבי עונש הניתן על חטאי העבר שכן הוא פטור מעונשין.

וכן כותב מפורשות הגאון הגר"מ פינשטיין⁹⁷ כי הרשות להכות לאחר מעשה היא רק לביי"ד וכתב "המכה דרך נציון הי"ז עובר בלא תעשה, משמע דאם אינו דרך נציון לא הוי בכלל הלאו כלל... ומלקות כיוון שהוא על העבר הרי זה דרך נציון שלכן אין להחשיב זה שמכין לאפרושי מאיסורא ולקיים עשה וכן אב את בנו לחנכו להותר מכללו שהרי אינם דרך נציון". עונש גופני כנגד קטן הגם שהוא מותר להורים הוא רק מטעם צפיית פני העתיד שאז הוא יוצא מגדר נציון במשמעות של ריב או קטטה⁹⁸. הואיל וחינוך הוא תהליך דינמי של הטמעת ערכים ממשיך הגר"מ פינשטיין ואומר כי פעמים שאף על העבר יהא מותר להורה להכות את בנו כדין הכשר מצווה: "דבלא גמיר תחילה יש תועלת בהכאה על העבר דיראה על דעונשין על זה". דהיינו הילד ילמד כי נענש על מעשי העבר ולא ישוב לסורו בעתיד.

ישנה מטרה נוספת במלקות והיא "צפיית העתיד הקרוב". אלו הן אותן מכות מרדות אשר אדם לוקה בהן עד שתצא נפשו או עד שיעשה מעשה⁹⁹. מסביר הרשב"א

⁹⁶ שו"ת בנימין זאב רפד וכן שו"ת הריב"ש ש.צ.

⁹⁷ אגרות משה חושן משפט חלק א' סי' ג בעניין "עביד איניש דינא לנפשיה"

⁹⁸ נציון = מלשון "כי יצו אנשים יחדו איש ואחיו". דברים כה, יא.

⁹⁹ כתובות פו, ב "חובטין אותו עד שיקבל או עד שתצא נפשו"

- מכות אלו הן בלי קצבה¹⁰⁰ כדי לגרום לאדם לבצע מעשה אפילו במצוות זרבנון, כגון מי שלא רצה ליתן גט לאשתו למרות שציוו אותו ביה"ד ליתן מלקים אותו עד שיאמר "רוצה אני". המלקות גורמות לרצון, הואיל ויצרו הרע של האדם מונע ממנו לבצע את המצוה, המכות מכריעים את יצרו הרע של האדם, ואז נשאר רק היצר הטוב שהוא הרצון האמיתי הפנימי של האדם המעוניין לקיים את המצוה, כפי שאומר הרמב"ם¹⁰¹: "וכיוון שהוכה עד שתשש יצרו ואמר רוצה אני כבר גרש לרצונו".

מלקות על מנת לגרום לעשייה אינן יכולות לבוא בחשבון אצל קטן הואיל ואין לו דעת, אף שיאמר "רוצה אני" ראה לדבר במדרש¹⁰²: "טוב ילד מסכן וחכם ממלך זקן וכסיל", טוב ילד מסכן וחכם זה יצר טוב, ולמה נקרא שמו ילד כי אין מזדווג לאדם אלא מבן י"ג שנה ולמעלה... ממלך זקן וכסיל זה יצר הרע... ולמה קורא אותו זקן שהוא מזדווג לו מילדותו ועד זקנותו". יתר על כן, לפי הגמרא במכות (ח, א) בכלל המצוה גם להכות בן "גמיר" ומסביר.

על כרחך יש להסביר כי ההיתר להכות הוא רק על אירועי העבר. המלקות אינן אמצעי לקיום מצוות ואינן אמצעי חינוכי כדרך של לימוד אלא סנקציה לגיטימית במקרה בו ילד אינו מקיים מצוות אביו הצופה פני עתיד. בעניין בן "גמיר" אשר עליו אומרת הגמרא כי מצווה להכותו, אין הכוונה להכותו לצורך עשייה מיידית שהרי עומד ועושה כל שאומרים לו ומדוע יכנו? אלא רק במקרה ובעבר לא עשה. אלו הם תורף דבריו של הגר"מ פיינשטיין (שם) בביאורו את סוגיית הגמרא במסכת מכות "ותירץ רבא דאע"ג דהתחיל למיגמר אחר שלא גמיר תחילה, צריך להכותו על מה שבתחילה לא גמיר כדי שיראה שעונשין על זה: וא"כ נמצא שהיא מצווה הכרחית אחרי גמיר תחילה ... וגם אפשר שאף שידוע להם שיש עונשן מ"נ כשרואין למעשה, הוא מתיירא ומתעלה יותר".

¹⁰⁰ שו"ת הרשב"א ח"ד רמד.

¹⁰¹ רמב"ם הלכות גירושין פ"ד, ה"כ ועיין בדברי הגר"ש ישראלי "על כפייה ורצון בגט" תושבע"פ יב, לה.

¹⁰² קהלת רבה (וילנא) פרשה ד, א[ג] ד"ה "טוב".

נמצאנו למדים כי שימוש בכח נגד הקטן אינו עונש ”טהור” במובן של תשלום על מעשי העבר אלא הוא חייב להיות מלווה עם כוונה לעתיד אשר נותנים לו את האופי של ”חינוך” ומוציאים אותו מגדר ”ניציון”. הוא חייב גם להיות תועלת וצופה אפשרות שיפור עם נקיטתו, להוציא מנער מתבגר או מרדן מטבעו אשר אין סיכוי שהשימוש בכח יגרום לשינוי בהתנהגותו, ואולי אף להפך. במקרה זה ייאסר השימוש בכח וכן שאר אמצעי כפיה. בדרך זו הלך בעל ה”שרידי אש”¹⁰³: ”בבן ישיבה צעיר(גיל ט”ו- ט”ז) בעל כשרון, שנלכד בתאוות משחק אחיזת עיניים... מטעמים פדגוגים יש להניע מאמצעי כפיה בנוגע לבן הסוטה מהדרך הכבושה... כבר הוכיחו הפדגוגים המודרניים, שהכפיה או ביצוע הרצון בכח מעורר בנער בגיל מבוגר עקשנות יתר ונטיה למרידה”.

סמכות הענישה כוללת בתוכה גם חובה של הילד להתחזק, ולשמוע בקול הוריו ומוריו. הדברים מפורשים בדברי הגרש”ז אורבך¹⁰⁴: ”בעניין קטנים ובני נח יודע אני שרבים נשאו ונתנו בכוונת הכתוב של לא תסור ממנו, אם גם הם נצטוו על כך או לא. אבל מ”מ נלע”ד בודאי מסתבר דקטן פקח שהגיע לחנוך אסור לו לחלל את השבת בצנעה... ואינו רשאי לחשוב הרי גלוי וידוע שהחוב למונעו על זה הוא רק על האב או הבי”ד אבל הוא עצמו אינו מצווה כלל על כך... דכיוון שנתנה התורה רשות לאב אפילו להכותו וכמו שאמרו בגמרא מכות ה, ע”א דאע”ג דגמיר אפ”ה איכא נמי מצווה... לכן חשיב כאילו גם מצד עצמו חייב בכל אלה”.

הרשות להכות את הילד מיוחדת רק לאב ומואצלת למורה על ידי האב, מוכרחת להיות קיימת לפחות כאפשרות לגיטימית על מנת ליצור איזון של חובת ההורים לחנך במקביל לחובת הילדים הדידית, לשמוע להורים ואם לא יופעלו נגדם אמצעי כפיה.

אפשרות נוספת להסבר היתר ההכאה, היא דין הערבות שהוא כפי שראינו לעיל מיוחד רק לאב הואיל והוא נענש על מעשי ילדיו קיים כמעין דין ”רודף”, והאב מונע בכח את ילדו מביצוע עבירות על מנת שהוא עצמו לא יענש.

¹⁰³ שו”ת שרידי אש סימן צה.

¹⁰⁴ שו”ת מנחת שלמה תנינא (ב-א) ס”י פב.

אין בכך כדי להורות על הכאה תדירה או על שימוש באלמות פיסית **דווקא** כשיטת חינוך. כמובן שההורים מחוייבים לנקוט במתודות ודרכים שונות על מנת למלא את חובתם כהורים כדרך שהורונו חז"ל: "פעמים יכוף ופעמים יפייס", ואם אירע שהבן אינו שומע בקול אביו או בקול אמו הם מצווים שלא לרחם עליו ולהראות לו פנים שוחקות, כפי שאומר הפלא יועץ¹⁰⁵: "וזו מצוות האב על הבן שעל כל דבר לא טוב יגערנו וייסרנו בתוכחות על עוון פעם במכות פעם ברכות". ברור הוא כפי שפירטנו בהרחבה לעיל "חנוך לנער ע"פ דרכו". יש להורים למצוא מסילות בליגם של הילדים ולנסות למנוע מצב של מרד, גם אם נאלץ להכותם, לא יכנו כאויב אכזר ולא יאיים.

הגדרים והסייגים אצל ההורים נעים בין שני קצוות. מחד, דרישה לפעולה חינוכית אקטיבית ומנגד הגבלת השימוש בכח. דומה כי ברווח בין שני סוגי הרגשות, רחמים ואהבה מצב אחד ומנגד צער וכאב על סטיית הבן מהדרך בה בחרו ההורים יש מקום לכל אב ואם למצוא את דרכם החינוכית (בשימוש הכלים בהם הם יכולים להשתמש להגשמת מטרתם) ובכלל זאת אין למנוע מהם את הכלי הקיצוני של כפייה פיסית ע"פ שיקול דעתם בהגבלות חז"ל. (כל זאת הואיל ו)עצם קיומו של כלי הרתעת זה יש בו כדי ליצור את חובת הילד ואת שותפותו המלאה בהליך החינוכי כחייב מלא בחינוך עצמו, בעזרה להוריו, והוא לא יוכל להתריס בפניהם, "איני חפץ בכם ובתורתכם".

אי הנוחות של ההלכה מהשימוש בכפייה גופנית נגד ילד מתבטאת בכך היא שאין אמירה פוזיטיבית להורים להכות את הילדים כשיטת חינוך, אלא אמרו חז"ל בדרך של **פטור**. דהיינו אב פטור אם הכה את בנו ללמדך כי איו זו דרך של לכתחילה.

¹⁰⁵ פלא יועץ אות יו"ד, ערך ילדות.

יא. המשפט הכללי

החוק הישראלי בסעיף 379 לחוק העונשין אוסר כל פגיעה בגופו של איש ומגדיר כתקיפה "כל המכה, נוגע או מניע גופו של אדם אחר שלא בהסכמתו של זה" סעיף 382 (א) קובע כי תקיפה של קטין הופכת להיות תקיפה בנסיבות מחמירות שעונשה הוא כפול משל תקיפה רגילה והיא מוגדרת כ-"פשע" (עונשה שש שנות מאסר).

המדובר בפיקציה משפטית אשר נועדה לרסן ולמנוע תקיפות של קטינים ואפילו מגע שהיה נחשב אצל אדם רגיל כתקיפה סתם, במקרה של קטין יקבל גוון מיוחד של "נסיבות מחמירות".

לגבי ענישת קטין ע"י הורה, שמטרתה היא טובת הילד וניסיון ההורה להנהיגו בדרך היושר ע"פ אמונתו והכרתו של ההורה, אמר בעבר ביהמ"ש בע"פ 7/53 דלאל ראסי נ' היועץ המשפטי לממשלה¹⁰⁶ "החוק הוא ברור כי אב רשאי להטיל על בנו יסורי גוף המקבלים על הדעת כמו כן רשאי הוא לפי החוק... להעביר את זכותו זו למורה בית הספר". השקפה זו שנשאבה וצוטטה מתוך הדין האנגלי דאז, התקבלה ע"י ביהמ"ש העליון מפי השופט חשין.

גישה זו שונתה ע"י ביהמ"ש העליון בע"פ פלוני נ' מד"י¹⁰⁷ שם נקבע: "ענישה גופנית כלפי ילדים היא שריד לתפיסה חינוכית – חברתית שאבד עליה הכלח... אמת המידה הראויה צריכה להיות ברורה וחד משמעית והמסר הוא כי אין ענישה גופנית – מותרת".

את ביהמ"ש הטרידו שתי סיבות עיקריות, ראשית, חשש מפני פגיעה בקטינים ע"י הורים ללא גבולות כפי שציין "במצב המשפטי החברתי והחינוכי שבו אנו נתונים, אין להתפשר על חשבון סיכון שלומם ושלמותם של הקטנים". שנית, עצמאות הקטין. הקטין הוא איש בעל זכויות ולכן אין לפגוע בו¹⁰⁸ "קטן הוא אדם הוא בן

¹⁰⁶ פד"י ז' 790.

¹⁰⁷ ע"פ 4596/98 פלונית נ' מד"י פ"ד נ"ד (1) 145

¹⁰⁸ ע"א 6106/92 פלונית נ' היועמ"ש, פ"ד מח (2) 833, 836.

אדם הוא איש גם אם איש קטן בממדיו ואיש גם איש קטן זכאי בכל זכויותיו של גדול".

המחוקק הלך בעקבות ביהמ"ש, בעקבות רוח החינוך החדשה וביטל את סעי' 24(7) לפקודת הנויקין¹⁰⁹ שקבעה בעבר "בתובענה על תקיפה תהא הגנה לנתבע אם הנתבע הוא הורו או אפוטרופסו או מורהו של התובע, או היחס שלו אל התובע דומה לשל הורו או אפוטרופסו או מורהו והוא ייסר את התובע במידת הנחיצות הטבירה למען ייטיב דרכו".

מנגד מחייב המשפט הכללי את ההורים במגוון של תחומים כלפי ילדם¹¹⁰. ההורים חייבים לדאוג לצרכי הקטין, לחינוכו, לימודיו, הכשרתו לעבודה ועוד. ההורים חייבים לדאוג כי הקטין ילמד באופן סדיר במוסד חינוכי. המשפט מטיל סנקציה כנגד מי שאינו דואג לילדיו, אם לא ישלח אותם למוסד חינוכי הוא צפוי לעונש פלילי של מאסר וקנס¹¹¹. אם לא ידאג לילדיו כדרך שהורים מסורים היו נוהגים בנסיבות העניין אזי עלולה המדינה להוציא את הקטין מתחת ידיו ולמוסרו להשגחת פקיד סעד או למוסרו למשפחה אחרת. (סעי' 17 לחוק הכשרות).

מהם הדרישות מההורה? סביר להניח כי הדרישה לכך כי הקטין ילמד באופן סדיר ויתנהג באופן נורמטיבי. מבחנו של ההורה הוא לפי התוצאה¹¹², דהיינו העובדות בדבר מצבו של הקטין יוכיחו האם ההורה מילא את חובתו כלפי ילדיו.

לא זו אף זו, ההורה עלול אף להתחייב לשלם לבנו פיצויים נזקיים¹¹³. אם לא ימלא את המוטל עליו לדאוג לילדיו, ליתן להם חום ודאגה, להתעניין במצבם ובמעשיהם, הדבר עלול לגרום לילד נזק נפשי והאב יתחייב לשלם לו פיצויים בגין התנכרותו

¹⁰⁹ תיקון לפקודת הנויקין (מס' 9) תש"ס, 2000, ס"ח 1742. יוזכר כי הצעות חוק של חברי כנסת לתיקון החוק הקיים ולהיתר ענישה גופנית ברמה סבירה לא התקבלו. לענין זה ראה מאמרו של בנימין שמואלי, פלילים י' (דצמבר 2001) 365 ה"ש 13.

¹¹⁰ חוק הכשרות המשפטית והאפוטרופסות, תשכ"ב - 1962. סעיפים 14, 15.

¹¹¹ חוק לימוד חובה תש"ט, 1949 סעי' 4.

¹¹² ע"א 680/77 פלונית נ' עיריית ת"א יפו ואח' פ"ד לב (3), 404.

¹¹³ ע"א 20334/98 יצחק אמין נ' דוד אמין ואח' תקדין עליון 99 (3) 1324, פסקא 15.

בעולת הרשלנות הואיל והתנהג באופן לא סביר והיה צריך לצפות את הנזק שייגרם לילד. פרשנות ביהמ"ש לסעיף 15 לחוק הכשרות והאפוטרופוסות: "אפוטרופוסות ההורים כוללת את החובה ואת הזכות לדאוג לצרכי הקטין" היא¹¹⁴: "אין ספק כי אדם רשאי לוותר על זכויותיו אך אין יכול להפטר מחובותיו ... הוא נושא בחובה קבועה בחוק לדאוג לצרכי הילד צרכים שיש לתת להם מובן רחב החורג מצרכים חומרים גרידא", אין להורה את החרות לוותר על זכות זו. זוהי חובה משפטית ולא מוסרית המוטלת עליו לדאוג לצאצאיו וכפועל יוצא מכך אי קיומה יגרום להפעלת סנקציה כנגד האב.

אמירה מינורית יש במשפט הכללי כלפי חובות הקטין להוריו. בסעיף 16 לחוק הכשרות אומר המחוקק "הקטין חייב תוך כיבוד אב ואם לציית להוריו בכל עניין הנתון לאפוטרופוסותם". מה משמעות אמירה זו? נראה כי למעט המילה חייב אשר יש בה כדי להביע את דעתו של המחוקק הישראלי אין מאחורי אמרה זו מאומה¹¹⁵. מטרת כל ההוראה לדאוג לטובת הקטין ואם לא יציית יפגע הוא מתוצאות מעשיו בעתיד כך שאין כל אפשרות לתקוף את אי קיום ההוראה לטובתו¹¹⁶.

מבחינת ביהמ"ש אין כל הבדל בין מורה להורה. במקום אחד אמר ביהמ"ש¹¹⁷: "אלימות פיזית כלפי תלמיד אסורה היא, מלקות, מכות, משיכות אוזניים – אין מקומן בבית הספר. חדר כיתה הוא מקום הוראה ולא זירת אלימות" ובמקום שני

¹¹⁴ השווה ע"א 282/85 פלוני נ' פלוני.

¹¹⁵ בזמן הוספת סעיף זה לספר החוקים של מדינת ישראל התנגדו דווקא ח"כ הדתיים להוספתו. לטענת ח"כ ד"ר ז. ורהפטיג ז"ל, קביעת המחוקק בדבר ציות להורים ללא שום סנקציה היא קביעה חסרת תועלת ותוצאתה היחידה היא הורדת מצווה של עשרת הדיברות מרמתה. לעניין זה ראה, ג' טדסקי, "משבר המשפחה וחסיד המסורת" מחקרי משפט לזכר אברהם רוזנטל (מאגנס, האוניברסיטה העברית ירושלים, ג' טדסקי עורך, תשכ"ד 286, 282)

¹¹⁶ המשפט העברי גם הוא אינו מכיר באפשרות לכפות על הבן מצוות כיבוד הורים, הואיל וזוהי מצוות עשה שמתן שכרה בצידה. (חולין ק, ב). הענין תלוי עוד בשאלה האם ניתן לאכוף קיום מצוות עשה ביחיד או רק ע"י בי"ד ע"פ מחלוקת והנתיבות המשפט וקצות החושן במשובב נתיבות, ח"מ סי' ג', ואולי ניתן לומר כי כאשר אין שומע בקולם הוי כפייה על ביזוי וצער להורים כפי הרמב"ם הלכות ממרים פ"ה, ה"טו. בדרך זו כנראה הלך בי"ד הרבני, עיין פד"ר ח"ב, עמ' 298 ועוד עיין במאמרו של הרב חגי איזירר "חיוב מזונות לילדים המתנכרים לאביהם" תחומין כרך ט' עמ' 75.

¹¹⁷ ע"פ 4405/94 מדי"י נ' מרבית עבד אלגני פ"ד מח (5) 192.

החיל ביהמ"ש אמירה זו גם על הורים וקבע בהתייחסו לני"ל¹¹⁸: "דברים אלו שנאמרו לגבי המורים גנות ואנשי חינוך יפים לדעתי גם לעניין הורים על אף השוני במעמדם ובזכויותיהם של האחרונים ביחס לילדיהם לעומת אלה של אנשי חינוך כאמור".

אך גם המשפט הכללי הבין כי אין אפשרות לקיים מצב בו הילד הוא רק בעל זכויות וכי עלול להיות מצב בו הוא "מלסטם את הבריות", לכן קבע כי שימוש סביר בכח שנועד למנוע נזק לילד עצמו או לזולתו או קיום "מגע קל", כלשונו של ביהמ"ש, גם אם תקיף בגופו של הילד לשם שמירה על הסדר מותרת.¹¹⁹ "... לבטא הבחנה הולמת בין שימוש בכוח בידי הורים למטרות של "ענישה חינוכית" שפסולה היא ואף אסורה, לבין שימוש סביר בכוח שנועד למנוע נזק לילד עצמו או לזולתו, או לאפשר קיום מגע קל, גם אם תקיף, בגופו של ילד לשם שמירה על הסדר".

יב. ההבדל בין הגישות

אין ספק כי קיים הבדל בין גישת המשפט הכללי למשפט העברי. בעוד המשפט הכללי מתיר מגע פיזי מתון בלבד או "מגע קל" כלשונו רק במקרים מסויימים של היזק לציבור ולא לצורך חינוך, ההיתר במשפט העברי הוא רחב יותר. הוא כולל בתוכו היתר למורה בתנאים מגבילים ולאב באופן יותר נרחב, תוך כדי מתן פטור בנזיקין ומתן פטור באחריות פלילים להורה במקרה שגרם נזק לבנו.

המשפט הכללי רואה בילד אוטונומיה עצמאית. ישנו משולש של ילד – הורה – חברה. עם לידתו זכאי הילד לקבל מאביו סיפוק כל צרכיו החומריים והגשמיים המוגדרים במובן הרחב של המילה חינוך. כלפי האב הוא אינו חייב מאומה למעט דרישה עמומה לכבוד ולציות לו שאין מאחוריה כלום. את הפטור להורה בנזיקין אשר ממנו היה ניתן ללמוד כי יש להורה אפשרות לפעול נגד בנו ואם הכהו וגרם לו

¹¹⁸ ה"ש 106.

¹¹⁹ ה"ש 107.

נזק הוא פטור, ביטלו. במישור יחסיו עם החברה הקטן מחויב לשמור על הסדר להתנהג כשורה ולא לפגוע בסובבים אותו. האב הוא המחויב לדאוג לשמירה זו על החברה ולצורך כך התירו לו שימוש מינורי בכח פיסי.

במקביל זכותה של החברה לפעול כנגד קטין ע"פ הגבלות החוק הפלילי מבחינת גיל וכן ביכולתה להפקיע את הילד מידי הוריו כאשר הם אינם דואגים לילד, פוגעים בו בכח סמכותם או אינם מגינים על החברה מפניו¹²⁰. אין הבדל בין ההלכה למשפט הכללי בכל הנוגע להלכות שבין אדם לחברו. ילד המזיק לרבים יענש גם הוא ע"י הוריו או ע"י ביה"ד בכל דרך שתגרום להפסק ההיזק, כמובן בהתחשבות בכוחו של הקטן ואיזון הנזק העלול להיגרם לו מול הנזק לציבור.

ההבדל קיים במצוות שבין אדם למקום ובחינוך למידות ודרך ארץ. ע"פ ההלכה מעל המשולש של ילד - הורה - חברה, קיים ציווי של בורא עולם שממנו נגזרות החובות והזכויות של כל צד בבחינת ציווי אלוקי המכתיב את היחס בין הצדדים ומכניס ליחסים בניהם אלמנט שאינו קיים בחברה רגילה והוא המצוות שבין אדם למקום ודרך ארץ קדמה לתורה. העיקרון ההלכתי הוא שהקטן אמנם פטור מעונשין בשל גילו, חוסר הבנתו וקלות דעתו, אך הוא אינו חפשי לגמרי. כפי שסקרנו בהרחבה לעיל, האב חייב בחינוך בנו ואף נענש בגללו מדין ערבותו ההדדית, מכח חובת האב נגזרת חובתו ההדדית של הבר, מסיבה זו ניתנים לאב כלים נרחבים יותר על מנת לכפות על בנו את מרותו יותר מאשר לביה"ד ויותר מאשר למורה.

להורה ישנה אוטונומיה וחובה לכפות ולהכתיב את אמונתו ודעתו על הבן מבחינה חנוכית. חששו של ביהמ"ש כי קיים סיכון לשלוםם ולשלמותם של הקטינים, מקבל מענה על ידי ההלכה בכך שהיא מורה להורה ולמורה היאך וכיצד יהא מותר להפעיל אכיפה על הילד. אין כל חשש שאדם המכיר בבוראו ומחנך את ילדיו לשם שמים לקיום תורה ומצוות, יחרוג מהוראות חז"ל.

¹²⁰ חוק הנוער (טיפול והשגחה) תשי"ד-1960, סעי' 2 וסעי' 3. וחוק הנוער (שפיטה, ענישה ודרכי טיפול) תשל"א-1971.

לא כן ע"פ המשפט הכללי. אין הכפייה יכולה לנגוד את כבוד האדם וחירותו ולפגוע בזכויות הילד לשמירה על גופו וכבודו אלא רק כאשר ההתנגשות היא עם ערך עליון יותר כדוגמת פגיעה בחברה, או אז תותר הפגיעה כלגיטימית¹²¹.

ע"פ ההלכה כבוד האדם הוא ערך חשוב אך ניתן לאזנו למול הערך החשוב של חינוך לתורה ומצוות וכן למידות טובות. האיזון הוא בין האיסור להכות אדם מישראל ובכלל זאת קטן, לבין הצורך בחינוך. הואיל וע"פ ההלכה קיימת חשיבות לערך החינוך לקיום תורה ומצוות, היא מותרת בידי האב את הכלי של השימוש בכח גופני נגד ילדו ע"פ הסייגים שהזכרנו.

במסגרת איזון זה אין היתר לכתחילה להכות את הילד, אלא במקרים קיצוניים.

¹²¹ בש"פ 537/95 עמאד גנימאת נ' מד"י פ"ד מט (3) 355.

יג. סיכום

אין ספק כי מכות אינן דרך חינוכית מובנית בתוך המשפט העיקרי וכי אינה מטרה בפני עצמה לכל הורה או מחנך. אך ע"פ ההלכה היא דרך לגיטימית במינון הנכון להגשמת מטרה של קיום תורה ומצוות אצל הנער ולחינוכו במידות טובות ודרך ארץ. ישנם השוללים את האפשרות להכות ילדים כדרך חינוכית מכל וכל. זוהי עמדת המשפט הכללי כיום במדינת ישראל וזוהי דעתם של מספר מלומדים. ישנם היוצאים להגנה על תורת ישראל ומצדדים באפשרות זו תוך כדי התנצלות מקדימה, כל אחד לפי דרכו ואמונתו, אשר לפיה פירש את הכתובים על מנת שיתאימו לגישתו.

כפי שפתחנו את דברינו וחזרנו על כך מספר פעמים, הכאת אדם מישראל אסורה בתכלית האיסור לאדם הפרטי. רק ביה"ד הוא זה שיכול ליתן עונש מלקות לאדם כעונש על מעשיו. איסור זה כולל הכאת כל אדם מישראל ובכלל זאת הכאת קטנים. נוסף על כך קטן אינו בר דעת ואינו בר חיוב לא בביצוע איסורים מהתורה ולא בקיום מצוות עשה, וגם אם הוא חייב בדין חינוך לעצמו או שהוריו מחויבים לחנכו, הרי סוף סוף כל חיובו אינו אלא מדברי חכמים. המדובר בהיתר מיוחד שניתן לאב כאשר אי אפשר לדמות את מכלול היחסים בין האב לבן המוגדרים כ"חינוך" ליחסים בין כל אדם מישראל לחברו, שכן אין לאף אחד מישראל רשות לכפות על חברו קיום מצוות אלא רק עם ביצוע העבירה או אי קיום מצווה. וגם זאת ע"פ הדעות השונות במחלוקות הראשונים והאחרונים ובהשלכת המחלוקת על קטן שדינו שונה וכל חיובו הוא מדרבנן.

הואיל ולצערנו שיטת המשפט בישראל אינה משפט התורה אין לנו אלא לציין את דברי בעל מנורת המאור בעניין חינוך ילדים: "פעמים יכוף ופעמים יגזים ופעמים יפייס כפי טבע התלמידים וכפי השעה" נאמנים דבריו כי אין להשתמש בכח פיסי כשיטת חינוך אלא "לפעמים" בבחינת "חונך לנער ע"פ דרכו" ובבחינת "שמאל דוחה וימין מקרבת", אך שומא עלינו, ההורים, לזכור את הסייג "כפי השעה".